

Міністерство освіти України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту

ДОВБНЯ Юлія Володимирівна

**ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ
ПРЕДМЕТІВ ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ**

Магістерська робота

**на здобуття кваліфікації «Магістр педагогічної освіти. Викладач педагогіки і
методик початкової освіти, вчитель початкової школи»**

Галузь знань – 01 Освіта /Педагогіка

Спеціальність 013 Початкова освіта

Освітній ступінь – «магістр»

Науковий керівник - кандидат педагогічних наук,
доцент Гордієнко Т.В.

Рецензенти –кандидат педагогічних наук, доцент
Падун Н.О.;

кандидат педагогічних наук, доцент Киричок І.І.

Рекомендовано до захисту на засіданні кафедри педагогіки
протокол № 7 від 01.12.2018 року

Завідувач кафедри педагогіки, к.пед.н., проф.

Коваленко Є.І.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. СУТНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ЦІЛІСНОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА	6
1.1. Мета й завдання національної системи виховання	6
1.2. Принципи національного виховання	17
1.3. Ідеал українського національного виховання як чинник духовного зростання особистості	20
1.4. Шляхи та засоби національного виховання в початковій школі	23
ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ	32
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ	35
2.1. Програма та організація дослідно-експериментальної роботи	35
2.2. Діагностика стану досліджуваної проблеми в практиці початкової школи	38
2.3. Модель і методика національного виховання в початковій школі	49
2.4. Аналіз та узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи	67
ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ	76
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	82
ДОДАТКИ	88

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах розбудови національної системи освіти набула актуальності проблема національного виховання учнів – майбутнього нашої держави. Підвалини майбутньої держави започатковують її найменші громадяни – діти, виховання і навчання яких здійснюється в системі національного виховання. Саме тому вбачаємо пряму залежність якості і темпів розбудови національної освіти в Україні від якості підготовки нової генерації педагогічних кадрів, насамперед початкової ланки, де основною постаттю є вчитель початкових класів – це одна з тих відповідальних професій, від якої залежить не тільки виховання і навчання дітей, а й розвиток їхніх моральних, національних уподобань і переконань, тому на вищі навчальні заклади покладається особлива відповідальність у підготовці майбутніх учителів початкових класів до національного виховання учнів.

Проблема національного виховання учнів і молоді досліджувалась у різних напрямках, а саме: ознайомлення дітей в дошкільних навчальних закладах з українським народознавством (А.Богущ, Н.Кирста, Н.Лисенко, Н.Луцан, О.Макаренко, Л.Плетеницька, Н.Рогальська та ін.); виховання духовної культури дітей дошкільного і молодшого шкільного віку (Н.Барабаш, І.Бужина, Я.Журецький, Г.Майборода, Н.Чернуха); залучення дітей до української народної творчості (В.Зелюк, Г.Кловак, Е.Павленко, І.Таран); виховання учнів і молоді на засадах народної педагогіки (І.Зайченко, О.Макаренко, О.Соколовська, М.Стельмахович); залучення учнів до українських національних звичаїв і традицій (О.Батухніна, С.Ласунова, Н.Рогальська, В.Стрельчук, В.Фан, З.Файчак); зміст і напрями національного виховання (В.Гнатюк, В.Демчук, М.Красновський, І.Мартинюк, Г.Пустовіт, Ю.Руденко, П.Щербань).

Проблема національного виховання знайшла своє відображення у педагогічній спадщині Я.А.Коменського і Й.Г.Песталоцці. Народна педагогічна теорія українського народу глибоко розкрита в педагогічній діяльності та спадщині вчених, педагогів, етнографів, письменників України (Г.Ващенко, О.Воропай, М.Драгоманов, О.Духнович, М.Коцюбинський, Леся Українка,

Г.Сковорода, М.Стельмахович, В.Сухомлинський, К.Ушинський, І.Франко, Т.Шевченко та ін.).

Актуальність національного виховання молодшого школяра значною мірою зумовлюється тим, що саме цей вік є найбільш чутливим періодом онтогенетичного розвитку особистості, коли вона є особливо чутливою до впливу сім'ї, школи, суспільства. У початковій школі закладаються основи подальшого успішного навчання та виховання. Важливе місце в системі національного виховання посідають предмети гуманітарного циклу, що належать до інваріантного компонента змісту освіти. Вони не тільки дають учням знання основ наук на рівні світових стандартів, а й виховують справжнього громадянина своєї держави.

Зміст предметів гуманітарного циклу сприяє набуттю учнями знань про людину та суспільство, забезпечує оволодіння суспільно-історичним досвідом українського народу, його культурними традиціями, мораллю та духовністю. Все це спрямовано на те, щоб учні, опановуючи їх, знали про державу, Україну та український народ, усвідомлювали себе як спадкоємці, виразники його ментальності.

Молодший школяр більш успішно проходить шлях свого становлення, якщо система початкової освіти враховує чинник значущості предметів гуманітарного циклу.

Отже, актуальність проблеми національного виховання молодших школярів зумовлена її високою соціально-педагогічною значущістю, це й обумовило вибір теми нашого дослідження: **«Організація національного виховання молодших школярів в процесі вивчення предметів гуманітарного циклу».**

Мета дослідження: визначити, теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити методіку національного виховання молодших школярів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу.

Відповідно до мети дослідження були визначені такі **завдання:**

1. З'ясувати стан розробленості проблеми, що досліджується, у теорії та практиці сучасної школи, виявити потенціал для національного виховання підручників з предметів гуманітарного циклу.

2. Визначити критерії, показники й виявити рівні сформованості виокремленого

феномена особистості.

3. Обґрунтувати та експериментально перевірити методика національного виховання молодших школярів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Об'єкт дослідження: процес національного виховання молодших школярів.

Предмет дослідження: модель і методика національного виховання молодших школярів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу.

З метою розв'язання поставлених завдань дослідження на різних етапах наукового пошуку був застосований комплекс **методів:**

– *теоретичні:*

вивчення та аналіз психолого-педагогічної, філософської та методичної літератури з проблеми дослідження, що дало змогу визначити теоретичні основи дослідження, здійснити історико-педагогічний аналіз проблеми, простежити генезу педагогічної думки, світоглядних цінностей та ідеалів людини на різних стадіях розвитку суспільства;

теоретичне вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду, що допомогло систематизувати накопичений в Україні досвід з означеної проблеми, визначити теоретичні та методичні підходи;

кількісний та якісний аналіз змісту підручників предметів гуманітарного циклу для початкової школи з читання, рідної мови, «Я у світі»;

– *емпіричні* – бесіди, опитування, інтерв'ю, цілеспрямоване педагогічне спостереження, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний), що дало можливість виявити рівні національного виховання молодших школярів.

Публікації: з теми дослідження опубліковано три одноосібних наукових праці.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (64 найменування). Робота містить 14 таблиць, 4 рисунки. Загальний обсяг магістерської роботи складає 100 сторінок, з них основного тексту – 80 сторінок.

РОЗДІЛ I.

СУТНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ЦІЛІСНОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

1.1 Мета й завдання національної системи виховання.

Народна культура виховання являє собою основу будь-якої культури. Початкова школа неодмінно повинна бути послідовно національною, це – школа рідної мови, природне продовження «школи материнської». Національне виховання лежить в основі такої науки як етнопедагогіка. Етнопедагогіка вивчає процес соціальної взаємодії і громадського впливу, в ході якого виховується, розвивається особистість, засвоюють соціальні норми, цінності, досвід; збирає і систематизує народні знання про виховання і навчання дітей, народну мудрість, відбиту в релігійних вченнях, казках, переказах, билинах притчах, піснях, загадках, прислів'ях і приказках, іграх, іграшках тощо, в сімейному і громадському устрій, побут, традиції, а також філософсько-етичні, власне педагогічні думки і погляди, тобто весь педагогічний потенціал, який впливає на процес історико-культурного формування особистості.

Видатні педагоги минулого багато уваги приділяли вивченню педагогічних поглядів народу і його педагогічного досвіду. Педагоги-класики вважали, що народна педагогіка збагачує науку про виховання, служить її опорою і основою. Я.А. Коменський на основі узагальнення досвіду домашнього виховання в трудових сім'ях висунув і розробив ідею «материнської школи», мета якої – всі сім'ї підняти до рівня кращих сімей, де найрозумніше поставлено виховання. При обґрунтуванні принципу природосообразности великий педагог також враховував народний досвід. Деякі дидактичні правила дані ним у формі народних афоризмів, а в ряді випадків народні афоризми становлять якийсь елемент дидактичних положень.

Я.А. Коменський свою просвітницьку діяльність розпочав як збирач творів усної творчості чеського народу, як дослідник його традицій і звичаїв. Перша

праця, задуманий ним, – це «Скарбниця чеської мови», в якій він мріяв зібрати всі – відточені граніти слів, перлини приказок, тонкі співзвуччя виразів та зворотів мови.

Песталоцці у своїх творах «Як Гертруда вчить своїх дітей», «Книга для матерів», «Лингард і Гертруда» дає педагогічні висновки у формі народної педагогіки, як результат узагальнення педагогічного досвіду неосвіченої селянської сім'ї; як втілення своєї мрії про таку школу, яка відповідає б потребам народу. Песталоцці весь час апелює до народного педагогічного досвіду і народним поглядам на виховання. Отчий будинок він називає школою моралі. На його думку, засоби виховання народна школа повинна черпати в самому житті народу.

Народну педагогіку К. Д. Ушинський вважав одним з найважливіших факторів, під впливом яких складалася вітчизняна педагогічна наука. Він висловив найголовніше і найважливіше для всієї педагогічної науки: «Народ має свою особливу характеристичну систему виховання ... Тільки народне виховання є живим органом в історичному процесі народного розвитку». Казки та оповідання Ушинського - кращий приклад використання народної педагогіки у вихованні як у сім'ї, так і в школі. Народна педагогіка – не наука, але предмет науки етнопедагогіки.

У народній педагогіці панує живий досвід виховання. Народна педагогіка, відображаючи певний рівень педагогічних знань, конкретний історичний етап в духовному прогресі людства, служить основою, на якій виникла і розвивалася педагогічна наука. Але і в подальшому – як виникнення художньої літератури не знищило усної творчості, так і педагогічна наука не витіснила зовсім з повсякденного життя народу його педагогічні погляди. Педагогічна наука і народна педагогіка вступив у складні взаємодії один з одним і взаємно сприяли розвитку один одного, створюючи єдиний простір, що може бути названо педагогічною культурою.

В умовах творення Української держави особливої актуальності набуває проблема виховання та самовиховання творчої особистості. Демократизація

освіти, надання їй державно-національної спрямованості вимагають від викладачів, майстрів виробничого навчання, соціальних педагогів, психологів створення такої моделі виховання людини, яка б дозволяла їй оптимально вирішувати складні питання життя, досягати вирішення поставленої мети.

Суспільство як соціальний інститут та об'єднання людей може розвиватися лише за цілеспрямованої, систематичної та організованої роботи з виховання кожної особистості. Свого часу Я.-А.Коменський зауважував, що зневага до виховання є кроком до загибелі людей, сімей, держав і всього світу. Тому виховання з точки зору суспільного розвитку є провідною сферою діяльності як окремої людини, так і людської спільноти взагалі.

Філософські, психологічні та педагогічні дослідження переконують у тому, що у своєму історичному розвитку виховання дітей у багатьох країнах світу є найефективнішим тоді, коли воно є природним, тобто враховує природу дітей, довкілля, має народний, національний характер, ґрунтується на досягненнях людиною вітчизнознавчих, суспільних наук. Значна частина педагогів нашої держави дійшла висновку, що фундаментальні, системоутворюючі поняття “нація”, “національна культура”, “національна духовність”, “національна ідея” багато в чому визначають зміст, сутність, завдання, мету, форми й методи виховання підростаючих поколінь кожного народу.

Виховання як процес впливу на особистість з метою передачі їй норм і правил поведінки, прийнятих у суспільстві, завжди має не абстрактний, а конкретний характер, відбиваючи насамперед національну своєрідність моралі, звичаїв, традицій того чи іншого народу. На цей факт указував К.Д.Ушинський: “Виховання, якщо воно не хоче бути безсилим, має бути народним, має бути пронизане народністю. У кожній країні під загальною назвою суспільного виховання і безліччю загальних педагогічних форм криється своє особливе характеристичне поняття, створене характером та історією народу”.

Давши глибокий аналіз систем виховання провідних країн світу, К.Д.Ушинський дійшов висновку, що загальної системи виховання для всіх народів не існує, оскільки, “не зважаючи на схожість педагогічних форм усіх

європейських народів, у кожного з них своя особлива націо-нальна система виховання, своя особлива мета і свої особливі засоби досягнення цієї мети”.

Національна своєрідність виховання визначається тим, що кожен народ має свій специфічний спосіб життя, який формує особистість відповідно до особливостей національних традицій і національного менталітету.

Особливості способу життя в різних народів складаються під впливом багатьох специфічних факторів: природно-кліматичних умов, мови, релігії (вірувань), умов праці (землеробство, мисливство, рибальство, скотарство і т. п.). Людина, перебуваючи в соціальному середовищі конкретної народності, неминуче формується відповідно до способу життя саме цього народу, громади, племені; засвоює й розділяє їхні ціннісні орієнтації й відповідно регулює свої дії, вчинки, поведінку.

У виховному процесі народна педагогіка керується цілком певними правилами, виходячи з яких вибираються методи впливу, серед яких по каз, привчання, вправа, побажання, моління, заклинання, благословення, глузування, заборона, примус, осуд, презирство, клятва, покарання, заля-кування, порада, прохання, докір.

Найбільш поширеним та ефективним засобом виховання в народній педагогіці є усна народна творчість, у якій у високохудожній формі відображені погляди народу на природу, життєва мудрість, моральні ідеали, соціальні сподівання й творча фантазія.

Ураховуючи потужний потенціал народної педагогіки у вихованні особистості, сучасна педагогічна практика відроджує національну культуру особистості, сучасна педагогічна практика відроджує національну культуру регіонів України. Проблеми вивчення національної своєрідності виховання й використання його як засобу формування підростаючого покоління досліджуються в рамках етнопедагогіки – галузі педагогічної науки, яка досліджує закономірності та особливості народного, етнічного виховання.

Наука доводить, що справжнє виховання є глибоко національним за сутністю, змістом, характером та історичним покликанням. Адже нація – це насамперед

система різноманітних природних (біологічних, зокрема анатомічних, фізіологічних), психічних, історично обумовлених ознак “тіла, душі й розуму” (К.Д.Ушинський), тобто психології, характеру, інтелекту певної культурно-історичної спільності людей.

Закономірно, що різні якості та ознаки людей залежно від національної приналежності потрібно виховувати не однаковими, уніфікованими для багатьох народів, а навпаки, різними за змістом, засобами, методами виховної роботи, які виробилися в кожній нації впродовж віків і які є складовою та невід’ємною часткою її самобутньої матеріальної й духовної культури.

Становлення духовно багатой особистості неможливе без сприйняття нею загальнолюдських морально-етичних та естетичних цінностей, оволодіння духовною культурою рідного етносу, нації, народу. Світовий досвід стверджує, що сприймання людиною духовних цінностей значно полегшується, якщо з дитинства вони прищеплюються їй через народні національні культурні традиції, звичаї, рідну мову, народну творчість.

Процес виховання має національний характер, адже базується на національно-виховних традиціях українського народу, його самобутності.

Сутність національного виховання слід розглядати у світлі положень Державної національної програми “Освіта” та “Концепції національного виховання” (“Освіта”, 1996, 7 серпня). У Національній доктрині розвитку освіти зазначено, що “національне виховання є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти. Його основна мета – виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної художньо-естетичної, трудової, екологічної культури”.

Сучасне виховання в Україні має забезпечувати прилучення молоді до світової культури й загальнолюдських цінностей. За своїми формами й методами воно спирається на народні традиції, кращі надбання національної та світової педагогіки.

Національне виховання має суспільний характер. До нього причетні сім'я, найближче соціальне оточення – формальні й неформальні об'єднання, громадські організації, засоби масової інформації, заклади куль-тури, релігійні об'єднання та ін. Роль держави в цьому багатогранному процесі полягає в координації виховних зусиль усіх інституцій суспільства, забезпеченні їх єдності та пріоритету загальнодержавних (національних) інтересів.

Виховання як важливе явище суспільного життя здавна стало провідною функцією людського суспільства. На відміну від інших категорій життя виховання існувало впродовж віків.

Виховний процес, який базується на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях й обрядах, багатовіковій виховній традиції, духовності є основою національного виховання.

Національне виховання для кожного народу самобутнє, історично зумовлене, виявляється в індивідуальних принципах, методах, проявах, які досліджують та науково обґрунтовують учені. Зокрема, у Польщі цим питанням ґрунтовно займався Л.Заржецький, в Італії – професор Ломбардо Радіче, у Франції – Анатоль Фолі. Наведені факти засвідчують, що теорія й практика національного виховання взаємозумовлена й взаємопов'язана, у ній вирізняються основоположні ідеї, загальнопедагогічні принципи, тактичні та стратегічні моменти, що є певним поступом у розвитку народу, нації, держави. Із цього приводу знаходимо підтвердження в Гельвеція та Яна-Амоса Коменського. “Чим досконаліше виховання, тим щасливіші народи”, – говорив свого часу Клод Гельвецій. А відомий чеський педагог Я-А.Коменський застерігав: “Зневага до виховання є загибеллю людей, родин, держав і всього світу”.

Головне в національному вихованні – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціонального спілкування.

Національне виховання є конкретно-історичним виявом загальнолюдського гуманістичного й демократичного виховання.

Національне виховання – це історично зумовлена й створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється матеріальна й духовна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь.

Наукові дослідження Г.Ващенко, В.Кузя, Я.Гнутеля, М.Стельмаховича, узагальнення матеріалів практичної виховної діяльності в школах доводять, що справжнє виховання є глибоко національним за сутністю, змістом, характером та історичним покликанням.

За нинішніх умов трансформації суспільства на нову парадигму виховання передусім визначають національні й загальнолюдські вартості, діалогічність культурних цінностей. У зв'язку із цим у педагогічній теорії і практиці яскраво виділяються дві тенденції:

- розвиток національної свідомості особистості;
- формування її планетарного світогляду.

Консолідуючим фактором цих тенденцій є національно-культурні традиції, високоморальний зміст яких не допускає асиміляції національного чи його відгородження.

Національне виховання в українській школі орієнтується на історичні потреби нації, головна серед яких на сучасному етапі – державотворення. Проте загальна мета виховання – залучати молоде покоління до творчої участі в рідній культурі, а через неї – до культури загальнолюдської – залишається основоположною. Бо народ тільки тоді розвине національну зрілість, коли, не втрачаючи своєї національної самозосередженості, спиратиметься на загальнолюдські духовні цінності.

Кінцевою метою виховання особистості є її підготовка до повноцінного суспільного життя, яке передбачає виконання ролей громадянина, трудівника, громадського діяча, сім'янина, товариша. Та оскільки людина народжується й живе в конкретному національному середовищі, що вирізняється серед інших

мовою, культурою, звичаями, вона проймається розумінням особливостей свого народу, етносу, нації.

Сьогодні перед учителями початкової ланки освіти стоїть завдання: підготувати молодшого школяра до життя в майбутньому постіндустріальному чи інформаційному суспільстві, при цьому дбайливо оберігаючи примножуючи систему норм і цінностей, що склалася в українського народу.

Інтегруючою основою національної системи виховання є спільність історико-географічного походження, мови, культури й традицій, усвідомлення своєї приналежності до українського суспільства. Кожен із цих чинників визначає єдність поколінь минулих, сучасних і майбутніх, сприяє формуванню громадянина-патріота своєї країни. Науково обґрунтований, належним чином організований процес виховання відображає духовний поступ народу, шляхи збереження й збагачення його культури.

З давніх часів відомо, що кожен народ має свою історично визначену систему виховання, головним завданням якої є відтворення нації в кожному наступному поколінні, збереження у віках, примноження культурно-історичних, національно-духовних здобутків. Система виховання відповідає характерним рисам певного етносу. “Виховання, створене самим народом, має виховну силу, якої немає в найкращих системах, що ґрунтуються на абстрактних ідеях чи запозичені в іншого народу”, – наголошував К.Д.Ушинський.

Національна система виховання – це історично обумовлена й створена самим народом система ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямована на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, виховання їх у дусі природно-історичного розвитку матеріальної й духовної культури нації.

Основу національної системи виховання складають: родинне виховання, народна педагогіка, наукова педагогічна думка, надбання національної виховної мудрості.

Стрижнем усієї системи виховання в Україні є національна ідея, яка відіграє роль об'єднуючого, консолідуючого чинника в суспільному розвитку,

спрямованого на вироблення життєвої позиції людини, становлення як особистості, як громадянина своєї держави. Національний характер виховання полягає у формуванні молодшої людини як громадянина України незалежно від її етнічної приналежності.

Національна система виховання створює всі умови для того, щоб у молодших школярів розкривалися природні задатки, формувалися здібності, вироблялося творче, самобутнє світобачення кожної особистості, реалізовувався її творчий потенціал.

Національна система виховання є складовою й невід'ємною частиною життєдіяльності, життєтворчості рідного народу. Тому система компонентів народної духовності, шляхи й засоби їх формування визначають сутність і зміст національної системи виховання.

Формування національної системи виховання відбувалося поступово, цілеспрямовано. На процес її становлення мала значний вплив плеяда освітніх і громадських діячів епохи Відродження у складі І.Гізеля, Д.Барановича, Л.Зизанія, М.Смотрицького, Ф.Прокоповича, які практично теоретично впливали не лише на українські, а й інші (російські, білоруські) виховні ідеї. Вагомий внесок у створення національної системи виховання в Україні зробили Г.С.Сковорода, К.Д.Ушинський, О.В.Духнович.

У наш час система виховання постає як створена народом певна сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв, інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підрастаючого покоління, у процесі якої воно засвоює духовну й матеріальну культуру нації, виробляє національну свідомість.

Національне виховання – це система поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, створена впродовж віків українським народом і покликана формувати світоглядні позиції та ціннісні орієнтири молоді, яка реалізується через комплекс відповідних заходів.

Зміст національного виховання відображає в єдності його загальну мету, завдання й складові частини. Конкретний зміст національного виховання залежить

від державного устрою, світогляду, релігії та моралі, рівня розвитку культури, національних особливостей народу.

Головна мета національного виховання – набуття підростаючим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Завдання сучасної системи виховання, які впливають із суспільних потреб сьогодення, полягають у реальному переході до педагогічної творчості та індивідуального впливу, у переорієнтації учнівських і вчительських колективів на подолання авторитарно-командного стилю у ставленні до учнів. Пріоритетним стає гуманістичне виховання – створення умов для цілеспрямованого систематичного розвитку людини як суб'єкта діяльності, особистості, індивідуальності.

Мета національного виховання конкретизується через *систему виховних завдань*:

- формування у вихованців національної свідомості й самосвідомості, любові до рідної землі, родини, українського народу, бажання працювати задля розквіту України, готовності її захищати;
- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки, формування правової культури;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу;
- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- виховання духовної культури особистості та створення умов для вільного формування світоглядної позиції;
- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, толерантності, працелюбності та інших чеснот;

- формування почуття господаря й господарської відповідальності, підприємливості та ініціативи, підготовка до життя в умовах ринкових відносин.

Народність українського виховання визначають його мова, побут, етнос, традиції, етикет, гумор тощо. Названі чинники зумовлюють специфічні особливості системи виховання кожного народу.

Основними складовими виховання, реалізація яких забезпечує всебічний і гармонійний розвиток особистості, є:

- *громадянське виховання*: формування громадянськості, яка дає змогу людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною;

- *розумове виховання*: озброєння учнів знаннями основ наук, формування наукового світогляду та національної самосвідомості, оволодіння основними мисленнєвими операціями, вироблення вмінь і навичок культури розумової праці;

- *моральне виховання*: формування в учнів загальнолюдських норм гуманістичної моралі (добра, взаєморозуміння, милосердя, віри у творчі можливості людини), моральних понять, поглядів, переконань, моральних почуттів, вироблення навичок і звичок моральної поведінки, культури спілкування, культивування інтелігентності;

- *трудове виховання*: ознайомлення учнів з науковими основами сучасного виробництва, практична й психологічна підготовка їх до праці, свідомого вибору професії;

- *естетичне виховання*: формування естетичних понять, поглядів, переконань, виховання естетичних смаків, вироблення вмінь і навичок привносити в життя красу, розвиток в учнів творчих здібностей;

- *фізичне виховання*: виховання здорової зміни, підготовка до фізичної праці, захисту Батьківщини;

- *патріотичне виховання* – основа духовного розвитку особистості. Формування патріотичних почуттів означає створення високого ідеалу служіння рідному народові, готовності до героїчного подвигу в ім'я процвітання й незалежності України;

- *правове виховання* спрямоване на прищеплення вихованцям поваги до Конституції України, її державних символів (герба, прапора, гімну), прав і свобод людини й громадянина;

- *екологічне виховання* передбачає формування екологічної культури особистості, усвідомлення себе частиною природи, відчуття відповідальності за неї як за національне багатство, основу життя на землі, залучення вихованців до активної екологічної діяльності, нетерпиме ставлення до тих, хто завдає шкоди природі.

Розглянуті напрями національного виховання тісно пов'язані між собою та з іншими напрямками виховання й взаємодоповнюють один одного, мають суттєве теоретико-методологічне значення для визначення та обґрунтування цілей, ідеалів, змісту й методики виховання в сучасних умовах. Комплексність їх поєднання та доречність застосування утворює цілісну систему національного виховання молодших школярів – громадян України.

1.2. Принципи національного виховання

Національне виховання – це виховання підростаючого покоління в дусі українського виховного ідеалу на багатовікових традиціях. Воно ґрунтується на засадах родинного виховання, ідеях і засобах народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що уособлюють кращі зразки виховної мудрості народу.

Провідне місце в організації виховної роботи відіграють принципи виховання, які розглядаються в єдності із загальними принципами народної освіти. Принципи виховання є вихідними положеннями, що впливають із закономірностей виховання й визначають загальне спрямування виховного процесу, основні вимоги до його змісту, методики та організації.

Принципи виховання – керівні положення, які відображають загальні закономірності процесу виховання й визначають вимоги до змісту, організації та методів виховного впливу.

Виховні принципи мають об'єктивний характер і є узагальненою системою вимог, які охоплюють усі аспекти виховного процесу та відображають результати виховної роботи.

Основні принципи національного виховання – гуманізм, демократизм, народність, єдність родинного й шкільного впливу, природовідповідність, виховання в праці, самодіяльність учнів.

Національне виховання як цілісна система ґрунтується на таких фундаментальних принципах: природовідповідності, культуровідповідності, етнізації, гуманізмі, демократизмі, єдності сім'ї та школи, наступності й спадкоємності поколінь, цілісності.

Принцип природовідповідності у виховному процесі передбачає виховання людини в людині, розвиток того, що закладено в кожній дитині природою. Цієї позиції чітко дотримується ряд сучасних науковців: Є.Сявакко, М.Стельмахович, О.Киричук та інші. Дотримання принципу природовідповідності сприяє споконвічній єдності людини з природою – це один із провідних принципів народної педагогіки.

Принцип культуровідповідності означає здійснення виховного процесу в рідному для дитини середовищі або наближеному до нього. Засвоєні й примножені попередніми поколіннями традиції та звичаї, історія й культура містять у собі духовні, моральні цінності й відповідно мають величезне значення в системі виховання.

Принцип етнізації виховного процесу передбачає наповнення його національним змістом, спрямованим на формування національної свідомості громадянина. Принципи етнізації однаково стосуються представників усіх народів України. Створення можливості всім дітям навчатися в рідній школі, виховувати національну гідність, національну свідомість, відчуття етнічної причетності до свого народу.

Принцип гуманізму покликаний утверджувати високе суспільне визнання людини, її гідності, цінності як особистості, право на свободу, щастя й виявлення здібностей. Запорукою гуманізації є рівень демократичності в навчальному

закладі, співдружності педагогів і учнів, дисциплінованості й відповідальності молоді.

Принцип демократизації виховання – це розвиток різноманітних форм співробітництва й встановлення довір'я між вихователями та вихованцями, повага до суверенітету особистості дитини, розуміння її запитів та інтересів. Дотримання принципу демократизму у виховному процесі вимагає відповідного рівня гуманістичності, виключає байдужість, черствість у стосунках між учителем і учнем.

Принцип єдності сім'ї, школи та громадськості означає їхнє зближення на основі взаєморозуміння, взаємовиховання, взаємодопомоги. Користь від державного й сімейного, громадського виховання обопільна. Найкращі умови для розвитку особистості створюються в процесі поєднання родинних і загальнолюдських, загальнонаціональних і регіональних традицій, звичаїв та обрядів, які підтримуються насамперед батьками, громадськістю.

Принцип наступності й спадкоємності поколінь, культурних і духовних цінностей становить серцевину змісту освіти й виховання, забезпечує неперервність виховного процесу: від родинного дошкільного до вузівського виховання. Кожен наступний етап є логічним продовженням попередніх, завдяки чому формується цілісне світосприйняття.

Принцип цілісності вимагає, щоб увесь вплив на людину був постійним, неперервним.

Таким чином, кожен із перерахованих принципів національного виховання охоплює основні напрями виховання. Принципи виховання виступають у ролі керівництва до дії, є своєрідними правилами організації виховного процесу й спрямовують його на формування людини як цілісної особистості. Реалізація принципів виховання дає позитивні результати лише тоді, коли їх застосовують у гармонійній взаємодії між собою.

Педагогічна наука переглядає традиційні принципи виховання, переосмислює їх під кутом зору сучасних вимог до національного виховання в Україні. Під час

визначення принципів виховання, їхніх характеристик учені намагаються поєднати традиційні досягнення з новими ідеями в теорії виховання.

1.3. Ідеал українського національного виховання як чинник духовного зростання особистості

У духовній скарбниці кожного народу історично складаються головні соціальні, національні та моральні цінності, які виражають найголовніші прагнення народу стосовно свого майбутнього – виховання дітей.

Національне виховання, на думку багатьох українських педагогів, передусім стосується багатовікових традицій виховання підростаючого покоління в душі виховного ідеалу. Воно ґрунтується на засадах родинного виховання, на ідеях і засобах народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що в комплексі уособлюють вищі зразки виховної мудрості українського народу.

Виховний ідеал – це мета виховання. Образ ідеальної людини – той, на який має орієнтуватися педагог, виховуючи учнів. Виховний ідеал, як мета виховання, визначає систему освіти й виховання, її зміст, методи, форми.

Виховний ідеал знайшов своє втілення в культурі народу. Ідеали добра, чесності, людської справедливості передавалися через пісні, легенди, перекази, мову та народні традиції з покоління в покоління.

Усебічно й гармонійно сформована особистість є метою цивілізованого суспільства. Цей ідеал не втратив своєї значимості впродовж сторіч від афінської системи виховання, де й зародилося розуміння гармонійності людини (калокагатія – ідеал фізичної й моральної досконалості) і до нашого часу. Гармонія була метою виховання в афінській, римській, візантійській системах, в епоху Відродження та в період Нового часу (XVIII–XIX ст.). З ініціативи видатного французького представника “нової філософії” Рене Декарта (1596–1650) термін “гармонія” було доповнено терміном “усебічність”. Таким чином виникла концепція гармонійно розвиненої людини. Зі збільшенням обсягу наукових знань поняття “всебічний і гармонійний розвиток” почали трактувати як ідеал, до якого слід прагнути в процесі виховання.

Слово *ідеал* грецького походження й означає “вид, образ, первообраз, уявлення, поняття”.

“Ідеал – поняття моральної свідомості, у якому моральні вимоги, що висуваються до людей, – образи морально досконалої особистості, уявлення про людину, яка втілює в собі всі найбільш високі моральні якості (чесноти). На відміну від моральних норм, які визначають поведінку людей у повсякденних життєвих ситуаціях, ідеал вказує на кінцеву мету морального виховання й самовиховання людини, дає їй вищий взірець, до якого вона має прагнути”. Дослідник В.В.Ягупов визначає ідеал як “уявлення про найвищу досконалість, яка як взірець, норма й найвища мета визначає певний спосіб і характер дії людини”.

Життєві ідеали відіграють вагомую роль у системі морально-духовних цінностей особистості молодшого школяра. І хоч ідеал – це категорія етики, вона містить у собі довершені моральні якості; образ найбільш цінного величного в особистості, що повинно стати для молодшої людини своєрідним взірцем формування власної досконалості.

Вияв учителем своїх життєвих ідеалів особливо важливий для школярів тому, що авторитет учителя в учнів початкових своєрідним еталоном, зразком для наслідування. Це особливо актуально в наш час, насичений соціальними катаклізмами, знеціненням духовності, зникненням, утратою певних ідеалів, які мали здебільшого фальшивий характер, а нові, справжні, ще не повною мірою утвердилися в нашому житті. Учитель повинен розуміти й усвідомлювати, що залишати молоде покоління без істинних цінностей означає штовхати його до стану розчарування, пасивності, духовної деградації, втрати життєвих орієнтирів.

Совісність і чесність, порядність і доброзичливість виконують регулятивну функцію в життєдіяльності людини, у спілкуванні її з іншими людьми. Учні молодших класів особливо чутливо ставляться до особистих якостей педагога й боляче реагують на їх брак або недостатню виразність. А оскільки педагогові доводиться щоденно спілкуватися з представниками молодого покоління, яке перебуває на шляху свого соціального становлення, то процеси саморегуляції своєї поведінки для нього вкрай необхідні. До того ж кожен учитель має постійно

дбати не лише про підтримку власної гідності, а й репутації всього педагогічного колективу.

Для школярів ідеалом виховання повинна стати гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально активна й національно свідома людина, наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, яка є носієм кращих надбань національної та світової культури, здатна до саморозвитку й самовдосконалення. Проте сучасне його розуміння вихованцями не є однозначним: одні схильні вживати його щодо професійної сфери, інші – стосовно сфери духовного розвитку, дехто вбачає у всебічності набір чеснот.

“Педагогічна система кожної історичної епохи, – вказував академік М.Г.Стельмахович, – висуває свій оригінальний чи актуальний, уже знаний образ людини. Кардинальні зміни в житті суспільства вносять відповідні корективи у виховному ідеалі”.

Найбільш глибоко ідеал, наприклад, національного виховання розкрито в працях довго замовчуваного українського педагога Григорія Ващенко (1878–1967) (“Виховний ідеал”, “Виховна роль мистецтва”, “Тіло-виховання як засіб виховання волі й характеру” та ін.). Основу його ідеалу національного виховання становлять загальнолюдські (моральний закон творення добра, боротьби зі злом, пошук правди, справедливості тощо) й національні цінності, які стали духовним надбанням народу. Носієм загальнолюдських цінностей, на його думку, є християнська релігія, яка орієнтує людину на служіння вищому ідеалу. Г.Ващенко підкреслює, що виховний ідеал, який “витримав іспит історії, найбільше відповідає психології народу та його призначенню, увійшов у психіку народних мас, відбитий у народній творчості і у творах кращих митців і письменників, що стали духовними провідниками свого народу”.

Однак, аналізуючи складові українського виховного ідеалу, педагог стверджував: “Традиційний ідеал людини – це не вишита сорочка, яку можна скинути і все ж таки залишитись українцем. Ідеал людини – це те краще, що створив народ у розумінні властивостей людської особистості та її призначення”.

Ідеал – уявлення про взірець людської поведінки та стосунків між людьми, що виникають із розуміння мети життя. Він об'єднує ціннісні орієнтації, життєві принципи й плани, рівень домагань, задуми й вчинки в цілісну лінію життєвої поведінки людини. Формування його залежить від виховання, умов життя та діяльності, від особливостей її власного досвіду.

Залежно від сфер життєдіяльності формуються суспільні, політичні, національні, естетичні ідеали особистості.

На формування ідеалу особистості впливають такі чинники:

- тип стосунків, цінностей і настанов, що культивуються в сім'ї;
- професії та коло інтересів батьків;
- загальнолюдські й національні цінності;
- соціальне середовище й конкретне місце проживання;
- освітній рівень;
- характер власної життєдіяльності;
- уподобання;
- література, кінофільми;
- рівень матеріального достатку;
- особистісні життєві настанови та ціннісні орієнтації.

Виховний ідеал української молоді в усі часи формувався на загальнолюдських цінностях. Особливості національного виховання були зумовлені розвитком освіти, культури, літератури, мовної політики та будувалися на кращих родинних традиціях, громадських устоях, морально-етичних цінних орієнтаціях українців як європейського народу.

1.4. Шляхи та засоби національного виховання в початковій школі

В умовах школи необхідна така її організація, що відкрила б можливості для підвищення виховної дієвості навчання та була б важливим фактором закріплення й розвитку національного й інтернаціонального виховання.

Етапи засвоєння національних знань:

- отримання інформації про національні та інтернаціональні якості, про їх окремі істотні ознаки;
- формування уявлень, що ґрунтуються на існуючому національному досвіді;
- формування національних понять;
- формування національних знань;
- формування вміння застосовувати національні знання на практиці.

Одним із завдань учителя є забезпечення засвоєння молодшими школярами певної системи уявлень і понять, а також формування вміння спиратися на них у конкретних ситуаціях, що виникають у процесі виконання завдання на уроці. Тому процес засвоєння понять вимагає певного інструментування, щоб оволодіння ними було доступним.

Національні поняття більш успішно формуються, якщо учні їх порівнюють, виділяють схожі та відмінні ознаки, тобто знаходять підстави для їх зіставлення, синтезують цілісні уявлення з окремих частин. Закріплення національних понять – необхідна складова системи роботи з їх формування. Із цією метою, наголошує В.І.Бондар та Ю.П.Руденко, учнів слід включати в таку розумову й практичну діяльність, щоб кожний з них відчув потребу спиратися на засвоєння національного поняття.

З метою вирішення завдань виховання національної свідомості необхідно проаналізувати зміст навчальних програм. Це дозволить виділити блоки близьких за характером знань, якими мають оволодіти учні, умінь і навичок. В основу виділення блоків навчального матеріалу необхідно покласти принцип лінійності й концентризму побудови навчальної програми, принцип послідовного ускладнення змісту знань, умінь і навичок. В.В.Ягупов підкреслює, які етичні знання, що отримують учні на уроці, повинні підкріплюватись особистим емоційним і практичним досвідом, де “вирішальне значення в національній поведінці має інтелектуально-вольовий компонент”.

Н.П.Волкова підкреслює, що для найбільш ефективного здійснення процесу виховання національної свідомості доцільно використовувати на уроках гру й

виконання творчих завдань, мета яких – формування національних знань і розвиток інтелектуальних здібностей, що сприяють успішному засвоєнню знань і формуванню переконань. На уроках необхідно використовувати навчальний матеріал, що сприяє формуванню любові й поваги до Батьківщини; повідомлення про досягнення вітчизняної науки і техніки. Пізнавально-ігрові ситуації сприяють, з одного боку, збудженню інтересу до уроків, а з іншого – активізації розумової діяльності школярів. Тим самим створюються умови для більш успішного вирішення завдань національного виховання в процесі діяльності школярів на уроці.

Таким чином, основою системи роботи вчителя з виховання національної свідомості молодших школярів є комплексний підхід, що особливо важливо в сучасних умовах, оскільки результати діяльності педагогічного колективу повинні визначатися за глибиною й міцністю знань, за рівнем вихованості національних якостей учнів, їхньої трудової активності, ініціативності, самостійності.

Цілі й завдання національної системи виховання досягаються насамперед через глибоке та всебічне оволодіння дітьми змістом освіти, який має втілювати в собі національні й загальнолюдські цінності.

Важливе пізнавальне й виховне значення для підростаючого покоління мають надбання національної філософської думки, відображені в народній міфології, фольклорі, символіці, календарно-родинній обрядовості тощо.

Національний компонент виховання найвиразніше має втілюватися в змісті навчальних дисциплін початкової школи, їх методичному забезпеченні, атмосфері й дизайні навчальних закладів, їх зв'язку з етносередовищем. Вивчення навчальних предметів ЗОШ I ступеня (читання, українська мова, природознавство, Я і Україна, математика, іноземна мова, технології, образотворче мистецтво, фізична культура) повинно всебічно відображати національні особливості, відзначатись етнічним забарвленням, бути джерелом формування національної свідомості, національної гордості. Діти молодшого шкільного віку надзвичайно чутливі до того, наскільки в їхніх наставників сформовані почуття національної

гідності. Ця якість також є своєрідним камертоном, що визначає вплив педагога на вихованців.

Здійснення національного виховання не може обмежуватись окремими заходами. Його наслідки залежать від змісту та організації всього навчально-виховного процесу в початковій школі. Пропоную звернути особливу увагу на деякі аспекти цього багатогранного процесу:

- Залучення школярів до вивчення рідної мови, прищеплення любові до неї.
- Розкриття правди про історичне минуле українського та інших народів.
- Освоєння здобутків національної культури.
- Розкриття в навчально-виховному процесі співвідношення національних та загальнолюдських аспектів культури.
- Використання у виховному процесі національної символіки.
- Використання досвіду народної педагогіки.

Національні та загальнолюдські цінності реалізується такими основними шляхами й засобами, як рідна мова, родовід, рідна історія, краєзнавство, природа рідного краю, національна міфологія, фольклор, народний календар, національна символіка, народні прикмети, вірування; релігійно-виховні традиції, родинно-побутова культура, національні традиції, звичаї й обряди, національна творчість.

1. Рідна мова. Українська мова є однією з найдавніших і розвинутіших мов світу. Вона має багатовікову історію свого розвитку, тому скарбниця її виражальних засобів, пізнавально-навчальних прийомів практично невичерпна. За ступенем поширення на планеті українська мова перебуває в другому десятку мов світу, а за кількістю своїх носіїв займає друге місце серед слов'янських народів. Вона надзвичайно багата лексично, граматично й інтонаційно, тому за своїми можливостями здатна виконувати велику культуротворчу, духовнотворчу, народотворчу історичну роль.

2. Родовід. Засобами рідної мови діти найбільше усвідомлюють ідейно-моральні цінності родоводу, його основоположну роль у житті людини, нації, її

культури й духовності. Від роду до народу, нації – такий природний шлях розвитку кожної дитини, формування її гуманістичної суті, патріотичної спрямованості, національної свідомості й повноцінності, громадської зрілості. В умовах вивчення свого роду, продовження його справ, реалізації мрій і надій, тобто в процесі родовідного виховання, виникають психологічний комфорт, упевненість у своїх силах і можливостях. Сім'я, школа, громадськість виробляють потребу в кожній дитині знати свій родовід, вивчати своє генетичне коріння, родовідне дерево.

3. *Рідна історія.* З історії родоvodu починається історія рідного народу. Українська система виховання ґрунтується на фактах, відомостях, наукових знаннях історії Батьківщини – України. Її історія розкриває найцінніше духовне багатство – знання про виникнення, становлення й розвиток свого народу, нації, Вітчизни. Вивчаючи історію України, вихованці глибоко засвоюють першоджерела, витoki духовності рідного та інших народів, які здавна живуть на території нашої держави. У системі націo-нального виховання та освіти знання історії рідного народу є базовим для вивчення історії всього світу.

4. *Краєзнавство.* У формуванні духовності дитини провідна роль належить краєзнавству. Вітчизнознавство розпочинається з краєзнавства – історичного, етнографічного, географічного, фольклорного, літературного. Беручи активну участь у багатогранній краєзнавчій роботі, діти з раннього віку прилучаються до героїки минулих епох, трудових подвигів, справ і мистецьких традицій дідів, прадідів, їхнього подвижництва в ім'я вільного життя. Не можна допускати, щоб історичні події забувалися, пам'ятні місця занедбувалися.

Краєзнавча діяльність створює умови для глибокого засвоєння регіональних особливостей національного життя (етнографічних, фольклорних, мовних тощо) для формування їх як типових представників даної місцевості. Краєзнавча робота спрямовується на збереження неповторних національних ландшафтів, їхньої первозданності.

5. *Природа рідного краю.* Однією з причин порушення єдності людини з природою було те, що нехтувалися численні засоби національної системи

виховання, спрямовані на формування в молоді екологічного світобачення. Національна система виховання домагається глибокого усвідомлення того, що відображено у свідомості українця. Рідна природа (жива і нежива) є основою національної духовності, культури. Українська система виховання пройнята ідеями вірності й відданості природі батьківського краю. Народ має величезний досвід виховання дітей у душі любові до природи, збереження й примноження її багатства. Адже для того, щоб молодій людині досягти визначених завдань, добитися певного успіху, необхідно перш за все жити за законами природи. Тому що, як стверджував відомий філософ Леонардо да Вінчі, “у природі все продумано й влаштовано, кожен повинен займатися своєю справою, і в цій мудрості – вища справедливість” (Ю.П.Руденко).

6. *Національна міфологія.* Українські легенди, притчі, міфи є найпоширенішими жанрами народної міфології, що втілює в собі могутній пізнавальний і виховний потенціал. У міфології – витoki українського національного характеру, способу мислення, світогляду, філософського осмислення дійсності. Міфологія – один із найдавніших видів народної творчості. А традиційні народні свята “Обжинки”, “Різдво”, “Гаївки” стали її складовою частиною.

7. *Фольклор.* Відображає багатогранну й глибоку душу народу, його духовне багатство. У фольклорі – першовитоки оригінального світосприймання, самобутнього тлумачення явищ природи й людського життя.

У думах, піснях, прислів'ях і приказках, скоромовках, лічилках та інших фольклорних перлинах у високопоетичній і глибоко ліричній формі відображено весь культурно-історичний, мистецький шлях українського народу. Український народ – один із найпісенніших у світі. Фольклорне виховання пробуджує любов до життя, теплоту серця й ніжність душі. Виховання молодших школярів на фольклорних традиціях українського народу є найважливішою частиною етнопедagogіки, серцевиною національної системи виховання.

8. *Народний календар.* Це система історично обумовлених дат, подій, свят, традицій, звичаїв та обрядів, які в певній послідовності відзначаються народом

протягом року. Народний календар – енциклопедія життя, трудової діяльності, культури, побуту й дозвілля народу, могутній і гармонійний комплекс ідейно-моральних, емоційно-естетичних засобів виховання підростаючого покоління. Традиції, звичаї й обряди народного календаря комплексно діють на особистість молодшого школяра, всебічно розвивають її.

9. *Національна символіка.* Наш народ виробив багатющу символіку, яка виникла впродовж століть і стосується істотних граней, доленосних подій у житті української нації, держави, духовності. Символіка наповнена важливим філософським, політичним, ідейно-моральним та естетичним змістом. Національна символіка України – це:

- герб (тризуб);
- прапор (синьо-жовтого кольору);
- гімн “Ще не вмерла України”.

Важливими традиційними засобами патріотичного, гуманістичного громадянського виховання молодших школярів є символи, пов’язані з козацтвом, Запорозькою Січчю, гетьманщиною. Народна символіка має велике значення в етнізації дітей, формуванні в них історичної пам’яті.

10. *Народні прикмети, вірування.* У них відображено зміст та особливості народного світосприймання, знання, які виконують у житті орієнтуючу, регулюючу й прогнозуючу функцію. Народні прикмети та вірування одухотворяють природу, учать дітей берегти й пізнавати її особливості, закони розвитку. Вони є складовою частиною багатьох галузей народних знань – народної біології, астрономії, медицини, метеорології, хліборобської справи тощо. Глибоке знання народних прикмет сприяє підготовці школярів до самостійного життя, успішної трудової, господарської діяльності в майбутньому.

11. *Релігійно-виховні традиції.* Не можна закривати очі на той історичний факт, що в процесі зародження та становлення української національної системи виховання і в наш час релігійні виховні традиції мали мають значний вплив на молодь, насамперед у сім’ях віруючих, яких нині в Україні мільйони. У ряді навчальних закладів вивчають Закон Божий – факультативно, на добровільних

заходах, розширюються мережа недільних шкіл. Християнство, зокрема віра наших предків, утверджує загальнолюдські ідеї та ідеали добра, правди, краси, справедливості, благородства, милосердя тощо.

12. Родинно-побутова культура. Одне з найважливіших і невідкладних завдань – відродження багаточисленних традицій української родинно-побутової культури. Її основу складають глибока, всеперемагаюча любов до дітей, шанобливе ставлення до бабусі й дідуся, інших родичів, специфічне, відповідно до традиційного розуміння українцями краси й затишку, оформлення хати, садиби.

13. Національні традиції, звичаї й обряди. В основі понять “народ”, “нація” знаходяться стійкі віковічні традиції – трудові, моральні, етичні та інші. Традиції й звичаї бувають родинні, регіональні й загальнонаціональні. Традиції, звичаї та обряди об’єднують минуле й майбутнє народу, старші й молодші покоління, інтегрують етнічну спільність людей у високорозвинену сучасну націю.

Традиції (від лат. *traditio* – передача) – це досвід, звичаї, вироби, погляди, смаки, норми поведінки, що склалися історично й передаються від покоління до покоління. У традиціях поєднується минуле, сучасне й май-бутнє. Педагогічне значення народних традицій полягає в тому, що вони є результатом виховних зусиль багатьох поколінь і важливим засобом виховання. Через систему традицій і звичаїв український народ відтворює себе, свою духовну народну культуру, свій характер і національну психологію у своїх дітях.

14. Національна творчість. Зміст, принципи, форми й методи української національної системи виховання готують юнаків, дівчат до народної творчості, виробляють у них творче ставлення до життя. Оволодіння кожним вихованцем національним світоглядом, характером, свідомістю, способом мислення забезпечує те, що він починає творити саме по-українськи, у традиційному національному дусі.

Національне виховання повністю відповідає інтересам нації й потребам відродження України, адже це створена впродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати

світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід і кращі надбання попередніх поколінь.

В Україні створюється нова система виховання, яка водночас є національною й інтернаціональною, вона базується на гуманістичних ідеях, її орієнтири узгоджуються з кращими надбаннями світової цивілізації. За роки незалежності на основі Конституції України визначено пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, здійснюється практичне реформування галузі згідно з Державною національною програмою “Освіта” (Україна ХХІ століття).

У цих умовах змішалася система поглядів на виховання як педагогічний процес. Вони відбивають потреби розвитку суспільства, що змінюються, і самої людини. Тобто зазнала значних змін філософія виховання. Нині як ніколи постає питання, у якому напрямі вести процес формування особистості молодшого школяра, якими якостями вона повинна володіти, якою повинна бути.

Основне завдання загальноосвітніх навчальних закладів полягає у формуванні особистості, здатної до творчої самореалізації в колективному соціумі. Виходячи із цього, діяльність школи повинна бути спрямована на:

- виховання духовності, становлення моральних орієнтирів.
- розвиток самостійного мислення дитини, її індивідуальних
- творчих здібностей.
- формування емоційного компонента особистості, зокрема розвиток

і виховання таких рис, як співчуття, доброта, справедливість, совість, сприйняття краси, терпимість, розуміння радості того, хто поряд, почуття особистої гідності та гідності іншої людини.

Практична реалізація цих завдань в умовах освітнього закладу, відповідно до вимог нормативно-правових документів (“Орієнтовний зміст виховання в національній школі”), мала б проходити за такими напрямками:

- 1) формування національної свідомості й самосвідомості;
- 2) виховання духовної культури особистості; створення умов для вільного вибору світоглядної позиції;
- 3) утвердження принципів загальнолюдської моделі;

- 4) забезпечення повноцінного фізичного розвитку, охорона та зміцнення здоров'я дітей і молоді;
- 5) формування творчої, працелюбної особистості;
- 6) виховання цивілізованого господаря;
- 7) забезпечення високої художньо-естетичної культури особистості;
- 8) виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;
- 9) формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- 10) розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їхньої самореалізації;
- 11) формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою.

Разом із цим у процесі виховання враховуються регіональні й етнографічні особливості.

Національне виховання в українській школі орієнтується на історичні потреби нації, головна з яких на сучасному етапі – державотворення. Проте загальна мета виховання – залучати молоде покоління до творчої участі в рідній культурі, а через неї також до культури загальнолюдської – залишається основоположною. Бо народ тільки тоді розвине національну зрілість, коли, не втрачаючи своєї національної самозосередженості, спиратиметься на загальнолюдські духовні цінності (О.Вишневський). Правильно організоване національне виховання формує повноцінну особистість, суверенну індивідуальність, яка цінує свою громадянську, національну й особисту гідність, совість і честь.

Висновки до I розділу

Оскільки основною метою національного виховання є формування гармонійно розвиненої особистості, яка спроможна органічно поєднувати свої права та інтереси з правами та інтересами середовища, нації, держави, духовні та суспільно-естетичні цінності, було з'ясовано взаємозв'язок, взаємозалежність і взаємообумовленість понять „національне”, „громадянське”, „патріотичне”

виховання. *Національне виховання* – це система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, спрямованих на досягнення єдиної мети – гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини. *Національне виховання* – це виховання підростаючих поколінь у душі українського виховного ідеалу на багатовікових традиціях. Відтак, національне виховання можна розглядати у вузькому значенні як виховання патріота своєї нації, конкретного народу, етносу (українського, російського, болгарського, молдавського і т.ін.) і широкому – як патріота і громадянина держави, в нашому випадку, України.

На основі вивчення та аналізу Концепцій громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Національної програми патріотичного виховання населення, Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти дійшли висновку, що національне, громадянське та патріотичне виховання мають як спільні, так і відмінні специфічні ознаки.

Гуманіст з якостями особистості: висока моральність; доброта; толерантність; справедливість; щирість; сумлінність; взаємоповага; принциповість; непримиренне ставлення до фальші, цинізму, лицемірства, підлабузництва.

Громадянин: громадянська свідомість, громадянський обов'язок і громадянська відповідальність; громадянська гідність; громадянська активність.

Патріот: розуміння і сприйняття української ідеї; сприяння розбудові держави незалежної України; готовність до захисту своєї Батьківщини; пошана до історичної пам'яті; любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій; дотримання Конституції України, дбайливе ставлення до національних багатств і рідної природи.

Зазначимо, що кожен із означених напрямів виховання має відносну самостійність, однак усі вони тісно взаємопов'язані, доповнюють один одного і утворюють єдину, цілісну систему національного виховання, спрямовану на формування національно свідомого громадянина України.

Отже, ми з'ясували сутність української національної системи виховання, визначили мету й завдання, проаналізували принципи виховання, окреслили основні шляхи та засоби реалізації національної системи виховання.

На основі аналізу вітчизняних тенденцій національного виховання розроблено критерії національного молодшого школяра:

- *ціннісне ставлення до держави* (до Конституції, законів символів держави, до прав та обов'язків дітей і дорослих);

- *ціннісне ставлення до Батьківщини* (до України, рідної землі, місця свого народження, до українського народу, до народних звичаїв і традицій, до свого роду, родини, до державної мови і рідної природи);

- *ставлення до інших людей* (повага до людей, гуманізм, толерантність, милосердя, доброта, чесність і порядність, готовність прийти на допомогу, совість);

- *ставлення до себе як громадянина* (усвідомлення себе громадянином держави, громадянська гідність, відповідальність, громадянський обов'язок, працелюбність, вимогливість до себе, що виявляються у вчинках, поведінці, діях).

Щоб виявити потенціал для національного виховання підручників гуманітарного циклу, проаналізовано підручники та програми для початкової школи з читання, рідної мови, “Я у світі”.

Аналіз змісту підручників предметів гуманітарного циклу показав, що вони вміщують достатню кількість текстів, вправ, завдань, які допоможуть учителю виховувати справжніх громадян України. Безперечно, зміст матеріалу ще не є запорукою того, що всі означені виховні аспекти проблеми буде реалізовано. Важлива роль відводиться учителю, який повинен вміло використовувати різні засоби, працювати з текстом підручника, добирати завдання, які потребують зусиль з боку учнів, використовувати нові технології навчання і виховання.

Основні положення даного розділу представлені у публікаціях автора [16].

РОЗДІЛ II.
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПРОЦЕСУ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ

2.1. Програма та організація дослідно-експериментальної роботи

На основі аналізу вітчизняних тенденцій національного виховання розроблено критерії національного виховання молодшого школяра:

1. *ціннісне ставлення до держави* (до Конституції, законів символів держави, до прав та обов'язків дітей і дорослих);
2. *ціннісне ставлення до Батьківщини* (до України, рідної землі, місця свого народження, до українського народу, до народних звичаїв і традицій, до свого роду, родини, до державної мови і рідної природи);
3. *ставлення до інших людей* (повага до людей, гуманізм, толерантність, милосердя, доброта, чесність і порядність, готовність прийти на допомогу, совість);
4. *ставлення до себе як громадянина* (усвідомлення себе громадянином держави, громадянська гідність, відповідальність, громадянський обов'язок, працелюбність, вимогливість до себе, що виявляються у вчинках, поведінці, діях).

З урахуванням трикомпонентної структури виявлено рівневі характеристики національного виховання молодших школярів.

Дуже низький рівень – байдуже ставлення до Конституції, до законів, до символів держави, до прав і обов'язків дорослих і дітей, до України, рідної землі, рідного краю, до народних звичаїв і традицій, до свого роду, родини, до державної мови, до рідної природи; визначені громадянські чесноти, що виявляються у ставленні до інших людей та до себе як громадянина, відсутні або ж знівельовані. Нерозуміння найпростіших понять громадянськості, незнання історії свого краю, звичаїв і традицій народу, нерозуміння суті визначених якостей громадянськості, що виявляються у ставленні до людей і до себе як громадянина.

Неусвідомлення необхідності ціннісного ставлення до Конституції, законів і

символів держави, несформована потреба у дотриманні прав та обов'язків дітей; неусвідомлення своєї належності до українського народу, значущості народних звичаїв і традицій, рідної мови та природи у житті людини; неспроможність оцінити основні громадянські чесноти, що виявляються у ставленні до людей і себе як громадянина.

Недотримання законів, правових норм держави та вимог Конституції, ставлення до України, родини байдуже, несформованість визначених громадянських якостей, що виявляються у ставленні до людей і до себе; безініціативність, громадська бездіяльність.

Низький рівень – ситуативний, нестійкий вияв громадянськості школяра. Залежно від обставин виявляється позитивне чи байдуже ставлення до Конституції, законів і символів держави, до прав і обов'язків дітей, до рідної землі, мови, природи, до наявності чи відсутності громадянських чеснот, що виявляються у ставленні до людей себе як громадянина. Поверхове розуміння основних громадянських понять, державних символів, прав і обов'язків дітей, традицій і звичаїв свого народу, державної мови та визначених громадянських якостей, що виявляються у ставленні до інших людей і до себе.

Байдуже ставлення до Конституції, законів і символів держави, до прав та обов'язків дітей. Ситуативне розуміння значущості народних звичаїв і традицій, мови та природи у житті людини. Слабко розвинена спроможність оцінити такі чесноти як гуманізм, толерантність, повага до людей, чесність і порядність, що виявляються у ставленні до людей, та громадянські чесноти (гідність, відповідальність, обов'язок, працелюбність, вимогливість), що виявляються у ставленні до себе.

Ситуативне дотримання основних законів держави, правил поведінки, не завжди позитивне ставлення до символів держави, прав та обов'язків дітей, бережне ставлення до роду і родини, але відносно до України виявляється не завжди, ситуативний вияв поваги до людей, гуманізму, толерантності, чесності і порядності у ставленні до людей. Дії і вчинки не завжди співвідносяться з громадянською гідністю, відповідальністю, обов'язком, вимогливістю до себе. Безініціативність,

ігнорування участі в органах самоврядування.

Середній рівень – стійкий репродуктивний вияв громадянськості, яка з одного боку, є задоволенням потреби у визнанні, а з іншого – збуджується моральними і матеріальними стимулами.

Позитивне ставлення до Конституції, законів і символів держави, до прав та обов'язків дітей; до України як держави-нації, рідного краю, мови, природи, народних звичаїв і традицій; наявність громадянських чеснот, що виявляються у ставленні до людей і до самого себе. Розуміння та здатність оперувати основними громадянськими поняттями; знання і розуміння державних символів, конституційних прав та обов'язків, знання традицій і звичаїв свого народу, знання державної мови на рівні, визначеному програмою, розуміння суті громадянських чеснот, що виявляються у ставленні до людей і до себе.

Усвідомлення цінності законів і символів держави, Конституції, розвинена потреба у дотриманні прав та обов'язків дітей, спроможність оцінити громадянські чесноти і необхідність виявляти їх у ставленні до людей і до себе. Але все це потребує постійного стимулювання з боку дорослих.

Дотримання основних законів держави і правил поведінки, вияв бережного ставлення до свого роду, родини, України. Ситуативний вияв громадянських якостей, що виявляються у ставленні до інших людей і до себе. Вони залежать від обставин та учителя. Ініціативність і якість виконання громадських доручень залежить від ситуації та дорослих.

Високий рівень – стійкий вияв громадянськості з високою частотністю самостійності та ініціативи в діях і вчинках.

Позитивне ставлення до Конституції, законів і символів держави, до прав та обов'язків дітей; до України як держави-нації, рідного краю, мови, природи, народних звичаїв і традицій; наявність розвинених громадянських чеснот, що виявляються у ставленні до людей і самого себе. Сформована потреба необхідності набуття громадянських знань. Розуміння та здатність оперувати основними громадянськими поняттями; знання і розуміння державних символів, конституційних прав та обов'язків, знання традицій і звичаїв свого народу, знання

державної мови, що виходить за рівень, визначений програмою, розуміння суті громадянських чеснот, що виявляються у ставленні до людей і до себе.

Усвідомлення цінності законів і символів держави, Конституції, розвинена потреба у дотриманні прав і обов'язків дітей, усвідомлення належності до України, свого роду, значущості народних звичаїв і традицій, значення української мови та рідної природи в життєдіяльності народу. Спроможність оцінити громадянські чесноти і необхідність виявляти їх у ставленні до людей і до самого себе, високий ступінь усвідомлення себе як громадянина України.

Розвинена потреба у дотриманні основних законів держави, правових норм суспільства, позитивне ставлення до її символіки, вияв бережного ставлення до свого роду, родини, мови та природи. Високий розвиток громадянських якостей, що виявляються у ставленні до інших та вимогливість до себе як громадянина. Активна участь в органах самоврядування, інших громадських організаціях. У діяльності домінують творчі елементи.

Експеримент проводився у два етапи. На *першому етапі* була розроблена методика формувального експерименту, підготовлено експериментальні матеріали, визначено форми і методи роботи.

На *другому етапі* здійснювалася практична реалізація розробленої моделі національного виховання молодших школярів.

2.2. Діагностика стану досліджуваної проблеми в практиці загальноосвітньої школи

Ми спрямували своє наукове дослідження на вивчення реального стану проблеми національного виховання у молодших школярів. Враховуючи вимоги соціально-економічного розвитку країни, досвід шкіл, досягнення педагогічної науки, ідеї та погляди вітчизняних вчених (М. Боришевського, О. Вишневського, П. Ігнатенка, Н. Кесаревої, Л. Крицької, В. Поплужного, М. Стельмаховича, Б. Чижевського, К. Чорної), ми вважаємо, що результатом роботи буде розвиток якостей і рис, які відбивають національні почуття та погляди молодшого школяра: пошана до національних і державних символів, любов до рідного краю, до рідних

місце, рідної мови, чимне ставлення до батьків, старших у сім'ї, вчителів, ветеранів війни; інтерес до історії рідного краю, героїчного минулого країни, до життя прославлених земляків; пошана до пращурів, до героїв Батьківщини, знання місць знаходження місць знаходження могил та пам'ятників, догляд за ними; пошана до народних і релігійних традицій, звичаїв, національних і родинних свят та дотримання їх; дбайливе ставлення до національних багатств, рідної природи; до праці батьків та українського народу; громадська активність, поняття про захист честі й гідності Батьківщини, гордість за свою Вітчизну; уміння виявляти волю, доброзичливість, правдивість, старанність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, самостійність, творчу активність, почуття відповідальності та інші.

Виходячи із суспільних вимог, ми поцікавились, які національні почуття переважають в умовах сучасного суспільства, що впливає їхній розвиток.

Не менш важливим було простежити механізм формування національних почуттів, дослідити, за яких умов вони виникають, як цілеспрямовано керувати цим процесом; наскільки вчителі готові до формування національних почуттів дітей.

З цією метою досліджувалося 45 дітей, які навчались у початкових класах Блистівського навчально-виховного комплексу.

Застосовувався комплекс засобів збирання матеріалу: довготривале спостереження за дітьми в різних видах діяльності та спілкування; бесіди з дітьми, батьками, вчителями, фіксування фактів, анкетування, інтерв'ю, спостереження.

Виявилось, що об'єктивно оцінити розвиток національних почуттів складно. Спираючись на дослідження О. Леонтєва та Л. Рувінського про взаємозв'язок між знаннями та переживаннями, розуміючи обмеженість даних і неповну їх об'єктивність, ми за допомогою методик, що нами застосовувалися, виявили знання дітей.

Для проведення дослідження за основу було взято загальновідомі в практиці виховання та психолого-педагогічній літературі рівні вихованості учнів. Рівні сформованості національних почуттів подано в таблиці (табл..2.1, додаток А)

Критеріями високого рівня сформованості національних почуттів є: стійке виявлення всіх показників якості, високий ступінь самоорганізації та саморегуляції поведінки, вияв активної позиції.

Критерії середнього рівня сформованості національних почуттів є такими: показники якості наявні, стійка позитивна поведінка, ситуативна, при наявності саморегуляції та самоорганізації не виявляється активна позиція.

Критеріями низького рівня сформованості національних почуттів є: слабкий вияв позитивних ознак якості, саморегуляція та самоорганізація ситуативні й пов'язані в основному з вимогами дорослих. (Додаток А)

Найбільш ефективним методом перевірки сформованості національних почуттів у молодших школярів є опитування, в його формах: анкетування, бесіда, інтерв'ю.

У результаті опитування на початку експерименту виявилось, що діти знають державні символи України – Герб, Прапор, Гімн. Зокрема, коли запропонували дітям: «Розкажіть слова Державного Гімну», «Намалюйте Герб та прапор України», понад 62,7% виконали завдання.

Деяко складнішими для респондентів виявилися завдання: «Розкажіть історію походження Герба, Прапора, Гімну», «Назвіть правила поведінки щодо Гімну та Прапора». Змістовну відповідь дали 26,6%, 43,7% учнів мали труднощі, 29,7% не знають історії походження символів та не виявляють інтересу до цього.

Викликає занепокоєння той факт, що зміст і характер відповідей на запитання «Яке значення мають державні символи для країни і народу?», «Які почуття виникають у вас, коли звучить Гімн України?», «Чи турбує вас майбутнє України? Чому?» свідчать про поверховість знань майже всіх школярів. Лише 13,4% учнів дали більш-менш ґрунтовну відповідь.

Відчувається дефіцит знань респондентів у галузі української літератури. Скажімо, на запитання «Яких українських письменників ви знаєте?» більшість учнів згадали Т. Шевченка, Лесю Українку, І. Франка, Л. Костенко. Це свідчить про те, що більшість молодших школярів знає лише твори, які вивчаються за програмою.

Викликають стурбованість знання дітей про історію своєї родини. З метою більш детально й широко вивчити рівень знань про родину, її історію, обов'язки та реліквії, респондентам пропонували намалювати «Родовідне дерево». Спочатку школярі відповідали на ряд запитань:

- Що означає прізвище твоєї родини? (більшість дітей – 95,3% - не змогли відповісти на це питання).

- Чи знаєш ти, скільки родичів в родині твоєї мами й тата?

- Де народилися твої мама й тато? (Майже 92,1% відповіли на це питання)

- Що цікавого ти знаєш про життя бабусі й дідуся? (Бесіда показала, що батьки майже не розповідають дітям про своїх родичів, а знання дітей, які складаються з розповідей бабусі чи дідуся дуже обмежені).

- Чи є у вашій сім'ї реліквія роду?

- Хто зображений на найдавнішій фотографії твоєї родини? (На превеликий жаль, значна частина респондентів узагалі не змогла відповісти на ці запитання).

Цікавими були відповіді на запитання „Що б ти зробив, якби побачив, що мама (тато) втомилась і відпочиває?” або „Що б ти зробив, якби зустрів бабусю (дідуся), яка несе важкі сумки?”. Більшість дітей пропонували допомогти, пожаліти, виконати якусь роботу, тихенько посидіти, щоб не заважати. Ось деякі типові висловлювання дітей:

– Я б поприбирав дома.

– Я б тихенько грався, щоб не заважати.

– Спитав би: „Що зробити?”, поки мама відпочиває.

– Допоміг би нести сумки.

Наведені висловлювання дітей свідчать про чемне ставлення до близьких та рідних людей, про турботливість, переживання, шанування, повагу до старших. На основі цього в дітей зростає почуття любові до членів своєї родини, особливий характер взаємин, добропорядність у сімейних стосунках, якісне виконання низки родинних функцій тощо.

Після основної серії питань діти малювали „Родовідне дерево”. Дітям було роздано аркуші паперу з накресленим деревом і запропоновано заповнити його.

Завдання супроводжувалося такими словами: „Діти! Кожен рід – це велике дерево, а ви в ньому – гілочки, які швидко ростуть, міцніють, бо живляться соками великої гілки – сім’ї. Ось ви зараз і спробуйте розташувати членів своєї родини на цьому дереві”.

Аналіз проведеної роботи дає підстави стверджувати, що знання дітей про історію родини, життя родичів дуже обмежені. Батьки, на жаль, не приділяють достатньої уваги цьому питанню, а в школі на уроках бракує часу. Цілком слухним є питання: „Як можна любити, шанувати, зберігати те, чого не знаєш?” (табл. 2.2).

Знання / Рівні	Знання історії родини матері (%)	Знання історії родини батька (%)	Турбота про старших у родині (%)	Ставлення до оточуючих людей (%)	Показники загального рівня (%)
Високий	13,4	13,1	43,7	42,8	28,2
Середній	22,5	23,1	40,0	40,3	31,5
Низький	64,1	63,8	16,3	16,9	40,3

Таблиця 2.2. Рівень знань про родину та близьких людей

Приблизно така ж ситуація склалася під час аналізу відповідей респондентів на запитання: „Які ви знаєте поховання відомих людей, героїв війни та праці у своєму місті?”, „Яку участь ви берете в догляді за їхніми могилами?”, „Яку участь ви берете в шануванні Дня пам’яті (проводів) померлих людей?”.

Серед поховань відомих людей, героїв учні називають пам’ятники воїнам Великої Вітчизняної війни, воїнам-афганцям, загиблим міліціонерам. На честь ушанування їхньої пам’яті на могили у свята діти приносять квіти. Ініціаторами цієї акції виступає керівництво школи та вчителі.

Знання / Рівні	Знання історії та поховань пращурів (%)	Знання видатних людей, героїв Батьківщини, бажання їх наслідувати (%)	Участь у пошуковій роботі (%)	Показники загального рівня (%)
Високий	19,3	15,3	–	17,3
Середній	44,7	38,4	–	41,5
Низький	36,0	46,3	–	41,2

Таблиця 2.3. Рівень знань учнів про пращурів, героїв Батьківщини

Більшість дітей бере участь у вшануванні Дня пам’яті померлих людей. Вони

разом з батьками та родичами прибирають могили, приносять квіти, запалюють свічки, поминають своїх предків добрим, тихим словом. Повну відповідь на запитання дали 19,3% учнів (що складає високий рівень); 44,7% дали неповну відповідь (середній рівень); 36,0% не виявляють інтересу взагалі (низький рівень).

Відчувається дефіцит знань респондентів у галузі народних і релігійних традицій, національних і родинних свят. На запитання „Назвіть п'ять релігійних свят”, „Розкажіть про зміст одного свята” повну відповідь дали 10,3% респондентів. Діти називали найбільш відомі свята: День Миколая, Різдво, Коляду, Водохрещу, Великдень, Івана Купала, Спаса.

На запитання „Чи ходите ви у свята до церкви?” більшість дітей відповіла: „Ні”. Наведемо приклади відповідей:

- Ні, бо треба рано вставати.
- Мої батьки не ходять, я теж.
- Ні, батьки кажуть, що я ще маленький.
- Просто не ходжу.

Але слід зазначити, що ці свята дітям подобаються й у них є бажання піти до церкви.

Діти продемонстрували низький рівень знань про народні традиції, лише 4,4% учнів змогли назвати деякі з них. Коли було запропоновано назвати п'ять національних свят, діти називали День Конституції України, День Незалежності України, День Соборності України, День Матері, День Батька. Повну відповідь на це запитання дали 6,6% учнів.

Зауважимо, що досить складним для дітей було розповідати про історію виникнення свят, їхнє значення для українського народу. Цей факт можна пояснити недостатнім обсягом отриманих знань та віковими особливостями дітей.

Викликає занепокоєння обмеженість знань дітей про родинні свята. На пропозицію перерахувати п'ять найважливіших родинних свят респонденти називають лише дні народження батьків і свій день народження. Діти не згадують про дні народження бабусі та дідуся, річниці весілля, знаменні події родини. Повну відповідь дали лише 1,3% учнів.

Отже, результати опитування молодших школярів свідчать про недостатнє знання респондентами історії країни, українського народу, краю, власної родини (див. табл. 2.4).

Свята	Рівні		
	Ви сокий	Сер едній	Низ ький
Релігійні	10, 3	24,4	65,3
Народні	4,4	19,4	76,2
Національні	6,6	15,0	78,4
Родинні	1,3	7,2	91,5
Показники загального рівня	5,7	16,5	77,8

Таблиця 2.4. Рівень знань молодших школярів про звичаї, традиції, свята народного календаря

Щоб з'ясувати ставлення молодших школярів до національних багатств, до рідної природи, нами було проведено тест-гру „Постав собі оцінку за своє ставлення до природи”. Респонденти на кожне питання відповідали тільки словами „так” або „ні”.

Чи є в тебе улюблені місця у природі?

Чи мають якесь значення природні багатства для життя людей?

Чи ти піклуєшся про тварин, рослини, оберігаєш їх?

Чи робиш ти зауваження товаришам, які знущаються з рослин або тварин?

Чи посадив ти хоч одну рослину у своєму житті?

Після тестування учням пропонувалося підрахувати кількість відповідей „так”. Це й була оцінка, яку діти самі собі поставили. При цьому ми обов'язково підкреслювали, що даний тест тільки гра, тільки натяк на справжній стан справ.

Проаналізувавши фактичні дані, отримані під час тестування, ми виявили, що більшість дітей не замислюється над значенням природних багатств, не надає великого значення їхній охороні, більше того, ніхто з дітей не саджав дерев або кущів. Результати тестування мають такий вигляд (табл. 2.5).

Кількість Респонденти	„5” (%)	„4” (%)	„3” (%)	„2” (%)	„1” (%)
45	16,8	22,5	24,4	24,4	11,9

Таблиця 2.5. Ставлення до рідної природи

Важливими для виявлення національних почуттів у молодших школярів стали

їхні відповіді на запитання: „Чому ми повинні шанобливо ставитися до хліба?“, „Чому така глибока йому шана?”. Відповіді дітей зводилися до того, що без хліба буде голодно. Лише 2 % респондентів відповіли, що хліб – це наше багатство, це основа життя на землі, що треба докласти багато зусиль, щоб його виростити.

Слабкі знання продемонстрували молодші школярі також у відповідях на запитання „Коли та як з’явився хліб на землі?”, „Чому свята в Україні не обходяться без хліба. Повну відповідь дали лише 23,1% учнів.

1. Також нас цікавило ставлення учнів до праці. Дослідження проводилося з метою виявлення ціннісних орієнтацій молодших школярів. Респондентам було запропоновано модифіковану анкету (**Додаток Б**): „Навіщо потрібно працювати?

Дослідження проводилось індивідуально. У разі необхідності ми детальніше розкривали учням зміст тієї чи іншої потреби.

На першому місці у сучасних дітей опинилась потреба мати купу грошей. Часто-густо приклад дають дорослі, вважаючи гроші найголовнішим у житті. Бути модним – бажана потреба, яка стоїть у більшості дітей (83,1%) на другому місці, що віддзеркалює „культ речей” у деяких родинах, стан сучасного життя. Викликає занепокоєння той факт, що потреби „нагодувати бідних”, „щоб процвітала Батьківщина”, „щоб усім людям краще жилося” зайняли 8, 9 та 10 місця (це видно з табл. 2.6).

Знання \ Рівні	Ставлення до національного багатства, до рідної природи(%)	Ставлення до хліба, розуміння його значення для людей (%)	Ставлення до праці (%)	Показники загального рівня (%)
Високий	16,8	23,1	12,2	17,4
Середній	46,9	46,3	43,1	45,4
Низький	36,3	30,6	44,7	37,2

Таблиця 2.6. Ставлення до національних багатств, природи, праці українського народу

З метою вивчення ставлення молодших школярів до Батьківщини ми провели дослідження, яке складалося з двох етапів. На першому етапі з дітьми було проведено бесіду-розповідь з такого кола питань: „Що для тебе означає слово “Батьківщина”? Від якого слова воно походить? Які слова–синоніми можна

використати для передачі змісту цього слова? Що для тебе є найважливішим у житті? Чи відчуваєш ти себе громадянином України? Чи турбує тебе майбутнє твого міста, України? Як ти розумієш поняття „захист честі та гідності Батьківщини? Чи виникає в тебе почуття гордості за свою Вітчизну? Наведи приклади. Які норми та правила, прийняті в нашому суспільстві, ти знаєш? Як їх виконуєш? Як ти ставишся до порушників дисципліни? У чому це виявляється? Яку несеш відповідальність за свої вчинки?”

У кінці аналізувалися розповіді, які складали учні.

На другому етапі кожен учень отримав по 16 карток із 8 позитивними та 8 негативними відповідями на запитання „Що означає любити Батьківщину?”. Учням пропонувалось уважно передивитися їх, вибрати ті картки, які підходять для відповіді. **(Додаток В)**

Результати діагностичної методики фіксувались у спеціальній таблиці для кожної дитини, потім підраховувалася кількість позитивних і негативних характеристик, на основі чого визначалася загальна мотивація учня. Проводився аналіз відповідей, який дав змогу поглибити уявлення про рівень розвитку патріотичних почуттів молодших школярів. Ми отримали такі результати: 16,8% опитаних показали високий рівень, 46,9% – середній рівень, 36,3 – низький рівень.

Аналіз матеріалів опитування та тестування допоміг нам визначити рівень національної зрілості учнів молодших класів і з'ясувати конкретні напрями подальшої роботи. Використовуючи модифікований варіант методики М. Рокича, ми вивчили ступінь значущості якостей особистості. Дана методика виявилася найдійовішою у збиранні потрібного матеріалу для подальшого дослідження. Респондентам давали окремі картки, які школярі повинні були розкласти в порядку значущості. Кінцевим результатом мала бути дійсна національно-патріотична позиція. Під час дослідження ми враховували, що діти можуть бути нещирими, до кінця не розуміти зміст кожної якості. У нашому випадку важливу роль відіграла мотивація діагностики, наявність контакту між дослідником та школярами.

Діти ранжували картки та відповідали на наступні запитання:

„Які якості ви цінуєте в людях? Чому?“

„Назвіть людей, у яких, на вашу думку, присутні такі якості. Хто вони?“

„Як розташував би ці якості справжній громадянин-патріот?“

„Що ви найбільше цінуєте у своїх друзях? Чому?“

Обробка та аналіз одержаних даних дозволили зробити висновок: сучасні школярі на перші місця поставили старанність, працьовитість, наполегливість, дбайливість, самостійність, правдивість. А ось чуйність, пошана, гідність, честь, ініціативність опинилися на останніх місцях. Як бачимо, якості, вибрані молодшими школярами, відповідають їхнім особистісним потребам.

Після попереднього ранжування всі показники було занесено до таблиці (табл. 2.7).

Якості особистості	Рангове місце	% опитаних респондентів
міцна воля	10	25,2
доброзичливість	11	23,5
любов до близьких	9	30,4
правдивість	6	49,9
старанність	1	70,0
ініціативність	12	22,4
працьовитість	2	67,1
наполегливість	3	65,8
відповідальність	8	36,1
самостійність	5	51,8
творча активність	17	14,8
честь	13	21,1
гідність	16	16,7
пошана	15	20,2
дбайливість	4	55,8
сміливість	7	43,6
терпимість	18	14,0
чуйність	14	20,5

Таблиця 2.7. Ступінь значущості якостей для молодших школярів, що характеризують вихованість національних почуттів

Аналіз ступеня значущості якостей особистості та відповідей учнів на запитання дав такі результати: високий рівень – 21,8%, середній рівень – 54,1 %, низький рівень – 24,1%.

Згідно з отриманими результатами констатуючого експерименту, аналізом виховних програм для учнів 1–4 класів, ураховуючи якості та риси, що відбивають національні почуття учнів, ми вивели критерії національного виховання та

віднесли їх до трьох розділів.

I. Родинний:

- чемне ставлення до батьків, старших у сім'ї, вчителів, ветеранів війни;
- пошана до пращурів, до героїв Батьківщини, знання місць знаходження могил та пам'ятників, догляд за ними;
- пошана до народних і релігійних традицій, звичаїв, національних і родинних свят та дотримання їх.

II. Соціальний:

- інтерес до історії рідного краю, героїчного минулого країни, до життя прославлених земляків;
- дбайливе ставлення до національних багатств рідної природи, до праці батьків та українського народу;
- уміння виявляти волю, доброзичливість, правдивість, старанність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, самостійність, творчу активність, почуття відповідальності та інші.

III. Державний:

- пошана до національних і державних символів (Прапора, Герба, Гімну);
- любов до рідного краю, рідних місць, рідної мови;
- громадська активність, поняття про захист честі й гідності Батьківщини, гордість за свою Вітчизну.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, результати констатуючого експерименту дали нам підстави стверджувати: щоб сформувати патріотичні почуття в дітей молодшого шкільного віку, потрібно роботу починати з першого класу. Для цього необхідно:

- розробити технологію національного виховання, оновити його зміст, урізноманітнити форми та методи виховання;
- розробити та запровадити програму з національного виховання для учнів 1–4 класів, яка б дала можливість залучити учнів до відповідної діяльності, сприяла вияву інтересу до історії українського народу та Батьківщини;

- підготувати вчителів до роботи з національного виховання та забезпечити методичною літературою, програмами та практичними розробками;
- залучати родину учнів до участі у роботі школи;
- задіяти в цій роботі громадськість, ветеранів війни та праці, народних умільців, представників культури;
- систематично використовувати елементи народної педагогіки, традиції національного виховання;
- створити банк творчих робіт учнів молодших класів, музей чи куточок історії школи як результат проведеної роботи з національного виховання.

Зібраний емпіричний матеріал і результати констатуючого експерименту визначили стратегію та тактику нашої подальшої дослідно-експериментальної роботи.

2.3. Модель і методика національного виховання в початковій школі

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, вивчення передового педагогічного досвіду, результатів констатувального експерименту розроблено педагогічну модель, яка передбачала визначення психолого-педагогічних умов, спрямованих на підвищення рівня національного виховання молодших школярів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу; ефективне використання методів, засобів, форм роботи, які сприятимуть накопиченню емоційно-почуттєвого досвіду, формуванню знань про державу, суспільство та ціннісних орієнтацій, які виявлятимуться у ставленні до інших людей і до себе як громадянина і впливатимуть на всі компоненти національної свідомості особистості: когнітивний, аксіологічний і праксеологічний. Модель представлена на рис.

На аксіологічний компонент діяли інтерактивні методи навчання, які передбачали спільну групову роботу, дебати, моделювання, дискусії, індивідуальні та групові (аналіз ситуації; асоціативний куш; незакінчені речення). Почуття толерантності, уміння рахуватися з думкою іншого, здатність відстоювати свою думку, уміння працювати в колективі розвиває така форма роботи, як дискусія.

Створення навчально-виховних ситуацій передбачає розвиток у дітей

комунікативних навичок, уміння слухати іншого, висловлювати власну точку зору, визнавати право іншого на власну думку. На уроках читання під час аналізу тексту та у позаурочній діяльності створювалися такі ситуації, де школярі могли виявити співпереживання, турботу, взаємодопомогу тощо; ситуації вибору, де кожен учень міг вибрати модель власної поведінки, яка є для нього найбільш прийнятною, обґрунтовуючи при цьому мотиви поведінки.

Оскільки під час проведення уроків школярі не мають змоги робити реальні і вчинки, то ступінь сформованості праксеологічного компонента може виявитися у творчій діяльності. Адже саме у такій діяльності найповніше і найяскравіше виявляється власне бачення навколишнього світу і всього, що в ньому відбувається, формується світогляд молодшого школяра, особистісні якості майбутнього громадянина. Тому велика увага приділялася саме організації творчої діяльності учнів: складанню казок, творів-мініатюр, віршів тощо.

Ефективним засобом впливу на праксеологічний компонент є пошукова народознавча діяльність. Школярі вивчали історію свого села, міста, вулиці, збирали предмети минувшини, записували традиції, звичаї, пісні, легенди, прислів'я та інші види усної народної творчості. Посилена увага приділялася й організації добродійної діяльності (допомога по господарству літнім самотнім людям, озеленення своєї школи, села, розчищення засмічених джерел тощо).

В основі експериментальної методики національного виховання молодшого школяра визначені такі форми, методи і прийоми роботи, які впливають на всі компоненти національної свідомості особистості: *когнітивний* (розповідь учителя, п'ятихвилинка поезії, казки, уроки мови на природі, екскурсії в природу, дидактичні та сюжетно-рольові ігри, прислів'я та приказки); *аксіологічний* (створення виховних ситуацій, інтерактивні технології навчання, дискусії); і *праксеологічний* (складання казок, створення навчальних творчих ситуацій, організація пошукової народознавчої роботи, добродійна діяльність) та використання колективних форм навчальної діяльності учнів.

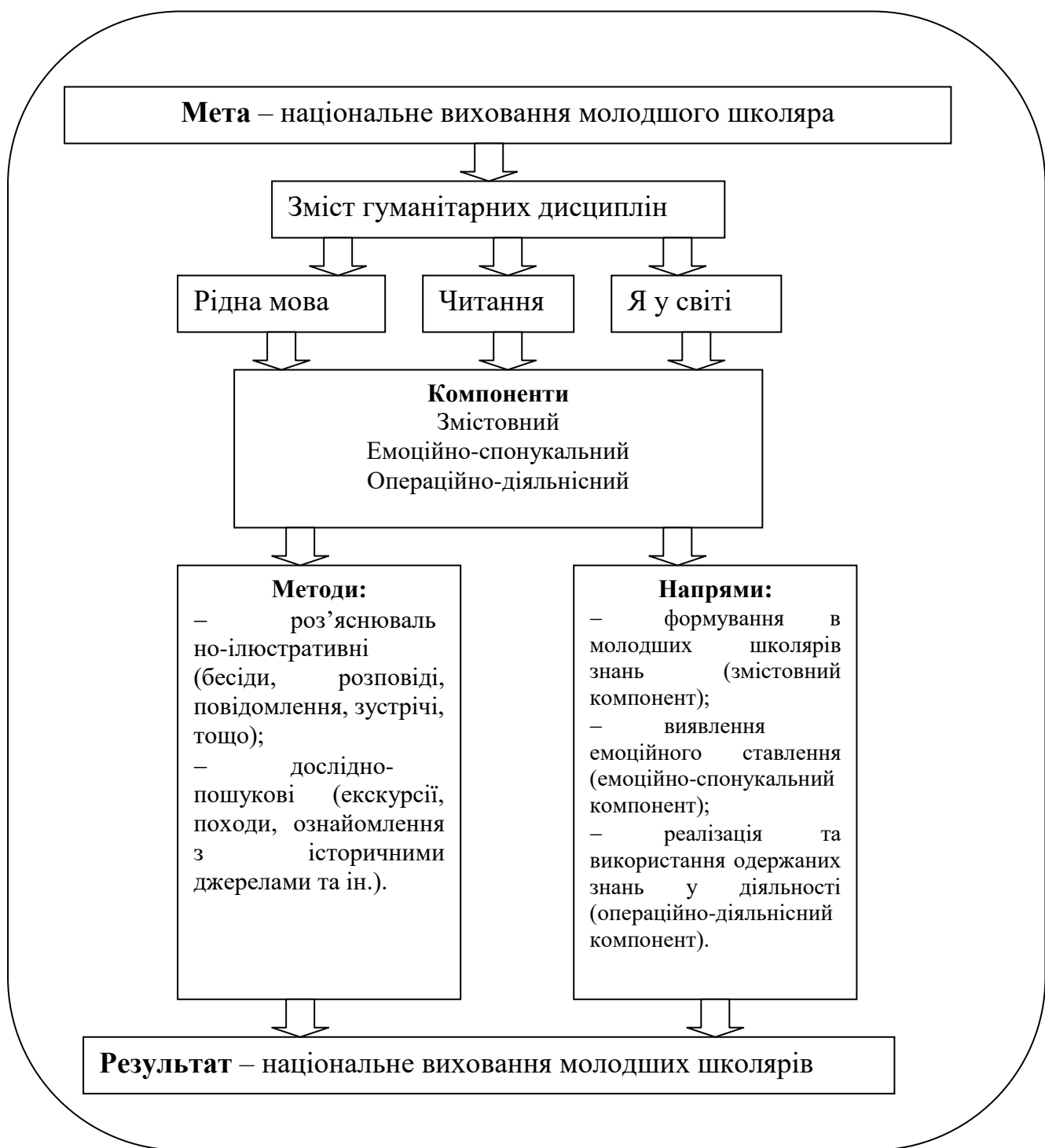

Рис.1 Педагогічна модель національного виховання учнів молодшого шкільного віку у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу

На наш погляд, технологія виховання – це модифікований варіант виховного процесу. Тому її, як і виховний процес, можна представити у вигляді системної взаємодії вихователя та вихованців, спрямованої на ефективне вирішення виховних завдань, які забезпечують розвиток особистості.

Спираючись на вищезазначене, розглянемо технологію національного

виховання молодших школярів, яка складає основу формувального експерименту:

Головна мета технології:

- сформувати національні почуття, основним змістом яких є любов до малої батьківщини, усвідомлення своєї причетності до історії, традиції, культури українського народу, вболівання за його долю та майбутнє;
- розвивати особистість, сформувати її ставлення до дійсності (до себе, людей, Батьківщини, національних цінностей);
- сформувати в учнів особистісно-ціннісне ставлення до подій суспільного життя.

Беручи до уваги загальні компоненти виховної технології та результати дослідження Н. Белобородової, ми виділили наступні **компоненти технології національного виховання:**

Змістовний компонент – оволодіння дітьми доступними для їхнього віку знаннями про: державні та народні символи, історію країни, рідного народу, родоvodu, про культуру, традиції, звичаї українського народу, природу рідного краю; формування відповідних поглядів на факти громадянського життя країни тощо.

Емоційно-спонукальний компонент – переживання особистістю позитивного ставлення до засвоєних знань, навколишнього світу (любов до рідного краю, пошана до національних і державних символів, гордість за бойові та трудові подвиги народу, шанування історії народу і країни, любов до рідної мови, природи рідного краю тощо), виявлення стійкого інтересу до цих відомостей, потреба розширювати особистий світогляд, бажання брати участь у суспільній праці, звичаях, обрядах, святах.

Операційно-діяльнісний компонент – реалізація емоційного ставлення й усвідомлених знань в процесі діяльності (допомога дорослим, чемне ставлення до батьків і старших, пошана до пращурів, усвідомлення своєї належності до українського народу, дбайливе ставлення до природи, вміння відтворити знання у творчій діяльності тощо).

Основні **напрями** технології національного виховання:

- формування в молодших школярів знань (змістовний компонент);
- виявлення емоційного ставлення (емоційно-спонукальний компонент);
- реалізація та використання одержаних знань у діяльності (операційно-діяльнісний компонент).

Методи:

- роз'яснювально-ілюстративні (бесіди, розповіді, повідомлення, зустрічі, тощо);
- дослідно-пошукові (екскурсії, походи, ознайомлення з історичними джерелами та ін.).

Зміст.

З метою впровадження технології національного виховання та виконання поставлених завдань дослідження для проведення формуючого експерименту було використано програму з національного виховання молодших школярів (1–4 класи).

Технологія впроваджувалася без порушення логіки навчання на базі Блистівського навчального-виховного комплексу.

У формуючому експерименті взяли участь учні 1–4 класів, батьки, керівники виховної роботи, психологи, вчителі.

Завдання формувального експерименту полягало в тому, щоб:

- забезпечити учнів знаннями з питань національного виховання;
- розвивати національні почуття та емоційні переживання, пов'язані з любов'ю до малої та великої Батьківщини;
- експериментально перевірити ефективність програми з національного виховання молодших школярів.

Робота в кожному класі проводилася за розділами:

- родинний;
- соціальний;
- державний;

Програма охоплювала чотири великі теми:

Тема 1. Сім'я людини в контексті життя суспільства. Родинний розділ.

Тема 2. Батьківщина як місто, де людина народилась і пізнала щастя життя. Соціальний розділ.

Тема 3. Батьківщина (Україна), де людина пізнала щастя життя. Державний розділ.

Тема 4. Батьківщина у світі одна. Родинний, соціальний, державний розділи.

Перший розділ, „Родинний” був об'єднаний темою „Сім'я людини в контексті життя суспільства” та проводився за такими напрямками: любов як основа сімейного життя; сім'я як місце захищеності дитини; мати та батько – безумовна цінність для кожної людини; родовід сім'ї; турбота один про одного; відповідальність кожного члена родини за сім'ю; внесок членів сім'ї в її благополуччя та щастя.

Даний розділ роботи зумовив вибір змісту та тематики. Представимо їх у дещо скороченому вигляді.

Тема 1. Мій дім. Святині рідного дому.

Тема 2. Земля на зернятковій стоїть.

Тема 3. Роде наш красний.

Тема 4. Зима прийшла – свята принесла.

Тема 5. Мій тато.

Тема 6. Світ захоплень моєї родини.

Тема 7. Бджола мала, а й та працює.

Тема 8. Весна прийшла.

Тема 9. Найрідніша в світі.

Тема 10. Великодні свята.

Тема 11. Матусю, сонечко моє.

Ця програма передбачала накопичення школярами: знань про походження українського народу, родинні свята, обряди та звичаї, про хліб, про професії батьків і родичів; знання веснянок, закличок, легенд, повір'їв; розуміння понять „рід”, „родина”, „сім'я”, „релігійні свята”, „обрядова їжа”, „Святий Вечір”, „захоплення”, „хобі”, „Матір-ненька”, „Матір-Земля”, „Матір Божа”.

Ці знання та поняття розширювалися та поглиблювалися в процесі **бесід** про взаємовідносини в сім'ї та сімейні обов'язки, про походження українського народу, родинні звичаї та свята, про працю батьків і родичів; під час **розповідей** про захоплення мами, тата, бабусі, дідуся (сторінки сімейного альбому), про народні прикмети, легенди, повір'я.

Наведемо приклади бесід про родину що були запропоновані дітям, які брали участь в експерименті. (Додаток Г)

Переважає більшість дітей із задоволенням брали участь у бесідах, але виникали запитання, на які діти не могли відповісти. Слухаючи один одного, учні відчували власну зацікавленість у знаннях про родину. Дослідник у свою чергу пропонував розпитати батьків, родичів і розповісти наступного разу.

У цілому такі бесіди надали дітям можливість зацікавитися життям своєї родини, відчути власну відповідальність за все, що відбувається в сім'ї, сформулювати об'єктивну оцінку родинним відносинам, активно цікавитися історією родини та завдяки цьому любити, шанувати, берегти свою родину.

Враховуючи вік учнів, ми надавали великого значення грі. Велику цінність для виховання національних почуттів у дітей молодшого шкільного віку має **сюжетно-рольова гра**, яка виражає зв'язок дитини із суспільством. У процесі гри виникає потреба в самостійній дії, відображенні навколишнього, в емоційних переживаннях. Вибір гри залежить від рівня знань і сили переживань дитини.

Особливе значення гри полягає в тому, що вона сприяє вихованню в молодших школярів особистого ставлення до явищ суспільного життя. Саме гра допомагає формуванню якостей особистості дитини. Завдяки їй дитина відтворює форми людської діяльності, відносини, почуття, мову тощо. Психологи вважають, що гра – це школа моральних оцінок і почуттів.

З метою розвитку почуттів любові, поваги, дбайливого ставлення до рідних проводилися такі ігри: „Ласкаві слова рідним”, „Як підняти настрій мамі”, „Моє словечко лежить недалечко”, „Красуня мама (бабуся)” та інші.

Знайомлячи дітей з історією української родини, її життям, долею українського народу, ми вважали за потрібне використовувати у навчальному процесі народні ігри. Серед них багато рухливих, у яких драматизація поєднується з елементами змагання. Деякі ігри супроводжувалися своєрідними поетичними та музичними вставками („Опанас”, „Іду на Січ”, „Козуню-любуню”, „Жмурки”). Ці ігри сприяли появі в дітей інтересу до минулого, викликали захопленість українською народною уявою.

Збагачення школярів національними почуттями здійснювалося також під час засвоєння ними українських народних обрядів та звичаїв, релігійних та родинних свят. Це велика духовна зброя, яка вчить дитину любити людей, природу, навколишній світ, учить глибоко цінувати все те, чим багата українська земля.

Великий цикл народних, релігійних, родинних звичаїв і свят використовувався нами в експериментальній роботі. Дітей знайомили зі святом Миколая, Різдвом, Колядою, Водохрещем, Стрітінням, Великоднем, Святою Трійцею, святом Івана Купала, Маковія, Спаса, Воздвиження, Покрови та інші. Святкували День захисника Вітчизни, Свято Матері, День Батька, День Родини.

Наприклад, знайомлячи молодших школярів із традиційним українським релігійним святом Різдвом, ми розповідали, що це винятково багате, веселе, радісне й велике свято, що відрізняється від усіх інших особливою обрядовістю, багатством фольклору, оригінальністю етнографії, найбільшим збереженням стародавньої культури.

Головною обрядовою традиційною їжею Святої вечері є кутя. Це варена пшениця з медом та іншими приправами. Пшениця, її зерно щороку оживає і тому є символом вічності. А мед сприяє успішному веденню господарства й символізує багатство та здоров'я родини.

Наш народ вірив, що на Святвечір усі померлі предки приходять знову на землю і йдуть до хати своїх дітей, онуків, правнуків. І разом з ними їдять святую страву – кутю. Тому кожен, хто їсть кутю, з'їдає кілька ложок, а тоді кладе ложку знову в свою миску, щоб дати змогу поїсти померлим родичам. Так начебто підтримується зв'язок між різними поколіннями роду. Отож і виходить, що народ наш є без початку й кінця. Недарма існує приказка: „Нашому роду нема переводу”.

Символічною була й сама Свята вечеря. Стравами з неї ділилися з родичами. Таким чином відбувався обмін ритуальною вечерею, що символізував спорідненість сімей, їхню приязнь та взаємну щедрість.

Підсумком роботи з національного виховання в першому розділі стала виставка „Родинних альбомів”, які діти разом з батьками готували протягом

навчального року. Альбом складався із сімейних фотографій та описання свят, подій, цікавих ситуацій у родині. Підсумком усієї роботи з національного виховання за рік було “Родинне свято”.

Для підведення підсумків виконання навчально-виховних завдань за рік, аналізу причин, які допомагали більш ефективному вихованню національних почуттів, а також, щоб дати педагогічні поради в організації виховної роботи в літній період, був зроблений зріз та аналіз знань і розвитку національних почуттів учнів. Результати обізнаності учнів у родинній історії (Родинний розділ) показано в таблиці (табл. 2.8).

Знання Респонденти	Чемне ставлення до батьків, старших у сім’ї, вчителів (%)	Пошана до пращурів, до героїв Батьківщини, знання місце знаходження могил і пам’ятників, догляд за ними (%)	Знання народних і релігійних традицій, звичаїв, національних і родинних свят та дотримання їх (%)
Експериментальна група	58,3	51,8	35,8

Таблиця 2.8. Обізнаність учнів про родину та її історію

У процесі формувального експерименту значна трансформація відбулась у ставленні молодших школярів до батьків, старших у родині, пращурів, героїв війни та праці, у виявленні інтересу до народних і релігійних традицій, звичаїв, у бажанні брати участь у національних, родинних святах.

У другому розділі робота з національного виховання проводилася за темою „Батьківщина як місто, де людина народилась і пізнала щастя життя”. Зміст цієї теми включав: усвідомлення понять (людина, мова, історія, події, природа, традиції, свята); поняття Батьківщини; край, місто, село, вулиця, дім, школа – моя Батьківщина. Були розглянуті такі теми: **(Додаток Д)**

У ході роботи молодші школярі знайомилися з історією рідного краю, багатством його луків, ланів, лісів; із фольклором Полісся та українським національним одягом; працею людей у рідному місті; продовжували знайомство з працею селян, традиціями обмолоту зернових, народними прикметами та сільськогосподарськими обрядами; розповідали про релігійні свята та їхнє святкування в рідному місті.

Знайомство дітей з історією рідного краю, назвами вулиць відбувалось у

формі екскурсії. Це дозволяло організувати спостереження та вивчення різноманітних предметів і явищ у природних умовах, у музеях, на виставках.

У роботі використовувалися різноманітні види екскурсій: краєзнавчі, на підприємства, по історичних місцях, у природу тощо.

Народний календар дає можливість здійснювати національне виховання учнів. Знання рідного краю, народних свят дасть можливість дітям відчувати тепло перших великодніх стежин та відгомін різдвяних колядок і щедрівок, легіт купальських надвечір'я, красу старовинної хати з лелечим гніздом, легким скрипом ще сонного колодязя та чудодійні юрїївські ладкання перших пастушків.

Народний календар, на думку М. Стельмаховича, виховує дітей і молодь шляхом залучення їх до сезонних робіт, звичаїв, символів, свят та обрядів українського року. Народний календар зберігає багатовікову історію України, її невичерпні традиції, які віддзеркалили в собі характерний для українського народу взаємозв'язок працьовитості та духовності.

Народний календар, за визначенням М. Фіцули, – система історично обумовлених дат, подій, спостережень за навколишньою дійсністю, народних свят, інших урочистостей, які в певній послідовності відзначаються протягом року. Народний календар – це енциклопедія знань про життя людей, їхній побут, виховну мудрість, природні явища.

Дітей знайомили з наступними святами й урочистостями:

– ідейно-патріотичними (День Конституції України, День Незалежності України, День Соборності України, Свято Козацької Слави тощо);

– загальнонаціональними (День Матері, День Батька, День Родини тощо);

– релігійними (Свято Миколая, Різдво, Коляда, Водохреща, Стрітєння, Великдень, Свята Трійця, Івана Купала, Маковія, Спаса, Воздвиження, Покрови Матері Божої тощо);

– родинними, як складовою частиною народного календаря (дні народження членів сім'ї, річниця весілля, День пам'яті (проводи) тощо).

Виховні можливості народного календаря благотворно впливали на формування особистості та всебічний розвиток школярів. Науковець Г. Лозко

підкреслює: „Найкращі умови для виховання повноцінної людини за будь-яких умов дає поєднання родинних, а також загальнонаціональних традицій, регіональних звичаїв, які підтримуються батьками і продовжуються дітьми”.

Знайомство з народним календарем дало можливість підвести дітей до поняття про систему правил, які стимулюють поведінку людей у суспільстві. Вони закріплені в неписаному моральному кодексі:

- Не роби зла ні людям, ні природі.
- Погані вчинки, недобре слово несуть зло.
- Люби та шануй рідних і близьких людей.
- Добре вчись і чесно працюй – у цьому твоя добра справа, велич твоєї країни.
- Будь чуйним, допомагай людям.
- Піклуйся про старих, дорожи їхньою мудрістю.

Продовжуючи знайомство з працею селян, в експериментальній групі ми провели „Український ярмарок”. Його метою було ознайомлення дітей з господарсько-культурною спадщиною українського ярмарку; формування етнічної свідомості, кращих якостей національного характеру, прагнення до відродження національної культури .

Така форма роботи дала можливість у доступній формі розширити коло знань дітей і закріпити вже існуючі. Ми спостерігали, як у школярів покращується емоційний стан, що служить поштовхом для розвитку почуттів любові, відповідальності, дбайливості, поваги тощо.

Як підсумок організованої нами роботи з національного виховання було організовано та проведено конкурс, що складався з трьох етапів.

1. Виставка малюнків, карт, аплікацій „Пам’ятні куточки села”.
2. Сімейний конкурс як продовження роботи за темою „Сім’я людини в контексті життя суспільства”, розпочатої в першому класі. Діти разом з батьками малювали „Родовідне дерево”. Виграла та родина, яка намалювала та заповнила найбільшу кількість гілочок.
3. Конкурс на кращого знавця народної пісні, який проходив під гаслом

„Пісня – душа народу”.

Зазначимо, що знання, активність, зацікавленість, яку показали діти, свідчать про збагачення школярів національними почуттями, а також про ефективність проведеної нами роботи.

Засвоєні школярами знання про рідний край, родину формували в учнів почуття прихильності до тих місць, де вони народилися й пізнали щастя життя. І це дуже важливо, бо великий патріотизм починається з любові до того місця, де живеш, на цьому наголошував російський письменник Л. Леонов.

Знання	Знання про історію рідного краю, героїчне минуле країни, життя прославлених земляків (%)	Дбайливе ставлення до національних багатств, рідної природи, до праці батьків та українського народу (%)	Уміння виявляти волю, доброзичливість, правдивість, старанність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, самостійність та інші (%)
Респонденти	49,4	54,3	61,3
Експериментальна група	49,4	54,3	61,3

Таблиця 2.9. Обізнаність учнів в історії життя та праці земляків

Для підведення підсумків роботи, виявлення більш ефективних засобів формування національних почуттів, бачення реальної картини вихованості учнів та планування роботи на наступний рік був проведений аналіз знань і вихованості учнів. У таблиці наведені показники обізнаності учнів в історії життя та праці земляків (табл. 2.9).

Експериментальна робота протягом року допомагала розширити знання дітей про історію рідного краю, життя прославлених земляків. Діти вчилися дбайливо ставитися до національних багатств, до природи, до праці, відчувати себе господарями у своєму місті, школі, на землі.

Третій розділ „Батьківщина (Україна), де людина пізнала щастя життя” розрахований на учнів третього класу (Державний блок). У ньому розглядалися теми: (Додаток Е)

Упродовж навчального року були проведені бесіди про символи України – Прапор, Герб, Гімн та їхнє походження, про історію міста Києва, про значення української мови, про українських письменників, про професії, які є в Україні, розповіді про українські жнивварські обряди, про традиції родичання, родинні

обереги, реліквії, про традиції Різдвяного посту, святість йорданської води, про Великодні свята, традиційне писанкарство, про багатства природи України та „Червону книгу”.

У результаті проведеної роботи діти ознайомилися з поняттями „символ”, „прапор”, „гімн”, „герб”, „Батьківщина”, „рід”, „родина”, „оберіг”, „реліквія”, „піст”, „Святий вечір”, „церковна пісня”, „писанка”, „крашанка”; народними обрядами: дізналися про походження української мови, про діяльність українських письменників, про традиційні професії в Україні, історію виникнення свята „День Матері”.

Учні експериментальної групи самостійно могли скласти розповіді про походження символів України, історію виникнення хліба, про працю людей у місті, про природу рідного краю, про релігійні свята в Україні, про Матір-неньку та Матір-Землю; розповісти легенди, повір'я, вірші, українські народні пісні тощо.

Важливим для нашого експерименту було залучення учнів до вивчення національної символіки, що мало на меті допомогти їм проіннятися національним духом, осмислити важливість процесу державотворення, усвідомити своє місце в ньому, прагнути до самореалізації для блага Батьківщини.

Знайомлячи дітей з державними символами, ми проводили цикл бесід, розповідей. Наведемо приклад такої бесіди. (Додаток Є)

Результати нашого дослідження свідчать, що переважна більшість дітей після виконання завдання продемонструвала достатній рівень елементарних знань. Важливо, що вивчення цих питань ґрунтувалося на легендах, повір'ях, переказах та з використанням художньої літератури. Це розвивало у школярів інтерес, зацікавленість, бажання слухати, вивчати, запам'ятовувати.

У ході формуючого експерименту нами приділялася велика увага вивченню української мови. Мова виховує, навчає й розвиває дітей, під її впливом удосконалюються почуття й сприймання, збагачуються знання, уявлення, думки. На великому значенні мови наголошував відомий педагог К.Ушинський: „... вимерла мова в устах народу – вимер і народ... Мова народу – відображення Батьківщини і духовного життя народу”.

З метою виховання любові до української мови та бажання нею розмовляти організовувалися: перекази легенд, про історію виникнення української мови, про нищення її; читання віршів про мову („Рідна мова”, „Не цурайтесь мови”, „Він українець?”, „Весь Всесвіт – в мові”, „Найвеличніша, рідна, проста” тощо); виконання пісень („Прекрасні звертання”, „Мова у серці народу”, „Чарівні слова”, „Мово рідна моя, не мовчи!”); розповіді прислів’їв („Слово не горобець, випустиш, не спіймаєш”, „Добре слово краще, ніж гроші”, „Від солодких слів буває гірко” тощо); словесні ігри („Хто більше знає слів”, „Що означає слово?”, „Придумай слово”, „Назви, який...” тощо); перекази українських народних казок, легенд, оповідань, байок тощо; розповіді про українських письменників і письменників рідного краю, читання та переказ їхніх творів.

Збагачення школярів національними почуттями здійснювалось і під час святкування знаменних дат села та країни. Для надання роботі емоційного характеру ми використовували позитивні приклади патріотизму відомих політичних та історичних діячів, письменників, героїв війни та праці.

Кожне свято діти фіксували в особистому щоденнику-календарі.

Отже, в результаті такої діяльності учні розширили знання про минуле нашого краю та країни, усвідомили значення свят для українського народу, в них формувалося особисте ставлення до життя Батьківщини та свого народу.

Підсумком роботи було виготовлення учнями календаря „Видатні дати села, країни”. Кожен учень, демонструючи свій календар, розповідав про одне зі свят, яке йому найбільше сподобалось і запам’яталося.

Для виявлення знань учнів та розвитку національних почуттів учнів, визначення можливих варіантів поліпшення виховної роботи, надання вчителям рекомендацій щодо виховної роботи, був проведений зріз та аналіз знань і розвитку національних почуттів учнів (результати представлені в табл. 2.10).

Знання	Пошана до національних і державних символів (%)	Любов до рідного краю, до рідних місць, рідної мови (%)	Громадська активність, поняття про захист честі й гідності Батьківщини, гордість за свою Вітчизну (%)
Респонденти	53,4	68,3	63,7
Експериментальна група			

Таблиця 2.10. Обізнаність учнів про державні й національні цінності

Останній, четвертий розділ охоплює тему „Батьківщина у світі одна”. Робота була спрямована на закріплення та розширення знань, отриманих дітьми за рік. Ми прагнули закріпити національні почуття, які розвивали.

Основний зміст цієї роботи: сім'я – мала батьківщина; край, місто, село, вулиця, дім, школа – моя Батьківщина; турбота про Вітчизну; праця на благо Батьківщини; людина як патріот своєї Батьківщини.

Даний зміст обумовив вибір тем для виховних заходів на рік. **(Додаток Ж)**

Розглядаючи теми національного напрямку, діти знайомились із поняттями „фольклор”, „реліквія”, „домовик”, „ангел”, „молитва”, „повір'я”, „кутя”, „Святе Різдво” тощо. Дітям розповідали про українські народні музичні інструменти (кобзу, гуслі, цимбали, трембіту тощо), про твори українських письменників, про різні заняття українців, традиційні ремесла та промисли України, про свята в українській міфології. Знайомили з народними творами (прислів'ями, приказками, казками, скоромовками, сміховинками) про хліб, працю, природу, дружбу тощо. Продовжували знайомство з народними, сімейними та релігійними святами.

У дітей формувалися вміння: складати різноманітні розповіді, пояснювати значення оберегів та святкової атрибутики, виконувати вірші, пісні патріотичного, громадянського спрямування тощо.

Насамперед, для того щоб продовжити формування знань про рідний край і почуття любові до рідних місць, його природи, звичаїв нашого народу, української мови, на початку четвертого класу було проведено свято „Червона калина” (Додаток Є). Його мета – виховання інтересу до українського фольклору, поваги до національних традицій, любові до рідної землі; засвоєння моральних і духовних цінностей, закладених в усній народній творчості.

Суттєво, що учні глибше познайомилися з художніми символами та оберегами, з особливостями українського фольклору, легендами, казками, переказами, оповіданнями про наших зелених друзів – рослини, ґрунтовніше усвідомили значення історії України для її майбутнього. Діти дійшли висновку, що калина – символ рідної землі, отчого краю, батьківської хати. Вона символізує

мужність і стійкість духу українського народу в боротьбі за незалежність, пов'язана з національними почуттями, любов'ю до Батьківщини.

Під час вивчення та засвоєння історичного матеріалу розширювалися національні почуття. Повноцінне національне виховання немислиме без знання історії України. Хто не знає славної історії своєї нації, - писав В. Целевич, - той не може її правдиво любити та присвятити їй життя. „Історична традиція зв'язує минувшину з теперішністю і будучністю, скріплює любов теперішніх і грядущих поколінь до великих предків і тим самим розпалює любов до своєї нації”.

Національно-патріотична діяльність мала пошуковий характер, передбачала збір краєзнавчих матеріалів (історико-літературних, етнографічних, архівних тощо). Це в свою чергу дозволяло підвищувати соціально-моральну значущість самостійної роботи, надавати їй творчого характеру. Така пошукова робота проходила у формі екскурсій, туристичних походів, рейдів, експедицій.

Виховне значення краєзнавчої роботи глибоко й тонко розумів видатний педагог В.Сухомлинський, який прищеплював школярам з найменших літ любов до рідної місцевості, “малої” батьківщини. Він з повним правом стверджував, що отчий дім, його природа з невичерпним багатством явищ, дивовижною красою є “вічним джерелом дитячого розуму”. Тому важливо, підкреслював В. Сухомлинський, щоб перші наукові істини діти засвоювали не за підручником, а з життєдайних джерел рідного краю. Цьому сприяє створення краєзнавчих музеїв, світлиць, музеїв бойової слави.

Туристсько-краєзнавча експедиція школярів “Моя Батьківщина – Україна” суттєво поширювала роботу з національного виховання.

Виконання краєзнавчих завдань передбачало пошукову, дослідницьку діяльність школярів: роботу з архівними матеріалами; вивчення фондів і експозицій музеїв, листування з ними; запис зустрічей з ветеранами війни та праці, з бабусями та дідусями, які добре знають народні звичаї та обряди України; проведення спостережень за явищами природи й процесами, що відбуваються в ній; пошук корисних копалин, вивчення природи рідного краю, тваринного й рослинного світу; ознайомлення з пам'ятниками історії та культури тощо.

Учасники туристсько-краєзнавчої експедиції “Моя Батьківщина – Україна” об’єднувалися в експедиційні загони, які працювали за напрямками: **(Додаток 3)**

Створення музеїв, світлиць, куточків - наступний крок у пошуковій діяльності школярів. Зібрані в процесі різноманітної пошукової роботи матеріали систематизувались, а потім використовувалися в повсякденній навчально-виховній роботі

Важливим виявом патріотизму є ставлення людини до праці. Усвідомлюючи необхідність трудової діяльності, людина може реалізувати себе, відчутти потребу допомагати іншим, здатність власною працею приносити радість, примножувати багатства Батьківщини. В народі кажуть: „Без праці людину не виховаєш, бо праця є метою й суттю людського життя”.

Проводячи формуючий експеримент, ми прагнули перетворити працю в життєву потребу, джерело щастя й натхнення. Суспільно-корисна праця є одним із засобів національного виховання, оскільки діти відчувають радість від того, що працюючи, приносять користь сім’ї, школі, іншим людям, Батьківщині в цілому. Завдання дослідження полягало в тому, щоб виховати в молодших школярів позитивно-емоційне ставлення до будь-якої праці. Для цього було створено умови, що забезпечували формування в молодших школярів любові та поваги до праці, бажання працювати, допомагати дорослим.

З цією метою ми роз’яснювали школярам значення корисної праці для українського народу та Батьківщини; підбирали об’єкти праці та визначали форми організації трудової діяльності з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей, знань, інтересів, досвіду молодших школярів; розвивали й постійно стимулювали суспільно ціннісні мотиви участі кожного школяра у трудовій діяльності; забезпечували взаємозв’язок навчальних і позаурочних форм трудової діяльності школярів.

Учні брали участь у таких видах праці:

- допомагали дорослим підтримувати порядок у своєму дворі, на своїй вулиці, в місті;
- прибирали класну кімнату, школу, шкільне подвір’я;

- допомагали інвалідам, ветеранам війни та праці, людям похилого віку;
- виконували домашні доручення;
- збирали кошти у фонд допомоги дітям-сиротам, дітям-інвалідам.

Діти брали участь у військово-спортивних іграх. Учні першого класу виконували доручення, спостерігали за ходом гри, вболівали за учасників. Військово-спортивні ігри школярів виховували в них сміливість, мужність, хоробрість, звитягу – якості, необхідні майбутньому захиснику нашої Батьківщини.

Значне місце в житті дітей молодшого шкільного віку належить грі. Вона, за умови вмілого керівництва з боку дорослих, може стати системою природних вправ, спрямованих на виховання моральної поведінки. Військово-спортивні ігри є могутнім засобом національного й патріотичного виховання дітей. Вони допомагають зміцнювати стосунки дітей у колективі, вчать організовано діяти, керувати власною поведінкою, емоціями, діяльністю, підкорятися загальним вимогам, формують важливі моральні риси – чесність, наполегливість, відповідальність та ін. У цих іграх виявляються ініціатива, винахідливість, формується стійкий характер і вольові якості.

Військово-спортивні ігри знайомлять учнів із життям і бойовими традиціями Збройних Сил України, військовими статутами тощо. Усе це формує в молодших школярів усвідомлення того, що в житті завжди є місце подвигу. Не можна виховати справжнього патріота своєї Вітчизни, не навчивши поважати героїчне минуле країни. Поступово учні переконувалися в тому, що люди, які віддали життя за волю України, й після смерті залишаються жити не тільки в підручниках з історії, художніх творах, пам'ятниках, а й у нашій пам'яті.

Військово-спортивні ігри були обмірковані, чітко організовані. Під час підготовки до гри діти вчили пісні, речівки, народні ігри, проходили інструктаж перед кожним етапом гри із чітким поясненням завдання.

Під час аналізу гри ми обов'язково підкреслювали, **що** привело до перемоги одних, а для інших було причиною поразки, звертали увагу на позитивні сторони та недоліки в діях окремих дітей і загону в цілому. Кращих учнів заохочували.

Нагородження переможців проходило біля пам'ятників, у музеях, куточках бойової слави; дітей фотографували разом з гостями під час вручення дипломів, грамот та інших нагород. Після закінчення гри діти поверталися до школи в гарному настрої. В цей час лунала пісня, яка об'єднувала колектив, сприяла вияву патріотичних почуттів, спонукала до хороших вчинків („Гей, там на горі Січ іде”, „Ой, у лузі червона калина”, „Козацькому роду нема переводу” та інші).

Щоб діти надовго запам'ятали пережиті враження, було організовано випуск стінної газети, фотоальбому, в яких знайшли своє відображення основні моменти гри.

Підсумком роботи з національного виховання за рік було проведення свята „Вітчизна, як мати, у світі – одна!”. Упродовж усього свята діяла виставка виробів, виготовлених учнями: „Родинного альбому”; „Родовідного дерева”; малюнків, аплікацій, карт „Пам'ятні куточки міста”; календарів „Видатні дати міста, країни”.

Підсумком свята стало свідоме прийняття дитячої присяги: **(Додаток І)**

2.4. Аналіз та узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи

За результатами формувального експерименту було проведено зріз та аналіз знань і рівня розвитку національних почуттів учнів 1-4 класів. Результати представлені в розділі 2.3. Модель та методика національного виховання в початковій школі (Констатувальний експеримент).

Важливою формою національного виховання впродовж року були інформаційні хвилини, які мали назву „Життя Батьківщини”, „Вісті України”. Під час інформаційних хвилин учителі й вихователі в доступній формі розповідали про події, що відбувалися в нашому місті (районі, селі), країні та за її межами. Особливе місце відводилося повідомленням про досягнення українського народу, в тому числі про людей рідного села, району. Вся система інформування школярів була спрямована на виховання в них національного бачення світу, формування політичної культури, особистої позиції відносно суспільних подій. Такі хвилини поглиблювали знання учнів з актуальних питань політичного, економічного,

культурного й наукового життя рідного міста, країни, світу. Під час інформаційних хвилин діти читали статті з газет, журналів; розповіді про життя рідного міста, села, району, області; окрім того, дітям пропонувалося доповнити інформацію власними думками, зробити висновки.

Систематичне проведення інформаційних хвилин сприяло патріотичному та національному вихованню молодших школярів, привчало їх до читання дитячої преси й тим самим залучало до суспільного життя країни.

Експериментальна робота засвідчила, що в процесі вирішення завдань національного виховання молодших школярів підвищується значення спільної діяльності педагогічного колективу школи, сім'ї, громадськості. Ці зв'язки необхідно зміцнювати. Дослідження доводить, що ні школа, ні сім'я окремо не зможуть забезпечити цілісність національного виховання школярів.

Для поліпшення навчально-виховної роботи в ході формуючого експерименту, ефективного впровадження технології національного виховання ставилося завдання об'єднати батьків і вчителів експериментальних класів загальною метою, пробудити їхню рефлексивну активність, сприяти перетворенню сім'ї із стихійного в керований фактор впливу на формування національних почуттів молодших школярів, зацікавити вчителів виховною роботою, пробудити їхні національні почуття.

Ця робота проводилася за такими напрямками: підвищення педагогічної культури вчителів і батьків з питань національного виховання; зміст та організація відповідної навчально-виховної роботи; організація спільної діяльності вчителів, батьків і дітей в умовах школи.

1. Підвищення педагогічної культури вчителів і батьків включало проведення батьківських зборів, дискусій, тренінгів, обмін досвідом, спільний перегляд та обговорення фільмів, телепередач, консультації тощо (орієнтовні теми: „Традиції, обряди, звичаї – що це?“, „Роль сім'ї в національному вихованні дітей“, „Я та історія моєї родини“).

2. Зміст та організація навчально-виховної роботи з національного виховання: надання консультацій, рекомендація педагогічної літератури, бесіди, розповіді,

складання плану виховної роботи.

3. Організація спільної діяльності: проведення свят, вечорів, ярмарків; прикрашення залу, класу до свята; спільна краєзнавча робота, виготовлення „Родовідного дерева”, „Родинного альбому”; конкурси, змагання, ігри; екскурсії на робочі місця батьків; добротворча діяльність тощо.

У ході експерименту ми виявляли виховні можливості сім'ї у формуванні національних почуттів молодших школярів. З цією метою встановлювали зв'язок з усією родиною, виявляли її загальну педагогічну культуру, моральні цінності, ставлення до національного виховання, знайомилися з досвідом сімейного виховання.

Суттєву користь у національному вихованні принесла діяльність батьків під час літніх канікул. Як зазначає психолог А. Люблінська, пам'ять дітей відрізняється великою пластичністю, що створює умови для швидкого пасивного запам'ятовування та легкого забування. Слід звернути увагу на те, що робота з національного виховання впродовж літа призупинялась. Тому нами були розроблені спеціальні завдання на літо. Ця робота була узгоджена з учителями та включала: походи, екскурсії по рідних місцях; виконання трудових доручень, допомога старшим у родині; читання оповідань, казок, вивчення українських народних пісень, легенд, повір'їв; участь у державних (День Конституції України – 28 червня, День Незалежності України – 24 серпня) та народних (День хрещення Русі–України – 14 серпня) святах і розповідь про них.

З вищесказаного слід зробити висновок, що процес збагачення національними почуттями буде результативнішим, якщо в ньому бере участь сім'я.

Дослідно-експериментальна робота засвідчила, що формування національних почуттів у дитини починається від батька та матері, близьких людей, учителя, друзів, суспільства. Головними факторами є природа, гра, слово, праця, спілкування, традиції, мистецтво, релігія, позитивний приклад – ідеал тощо.

Таким чином, важливою умовою формування національних почуттів є забезпечення засвоєння дітьми знань з історії українського народу, народних та родинних традицій, обрядів, звичаїв, народного мистецтва, рідної мови,

ознайомлення з кращими зразками сучасної культури, науки та мистецтва.

Яскравим виявом національної свідомості, громадянських якостей і патріотичних почуттів, підкреслює О. Докукіна, є відповідність поведінки дитини вимогам національного менталітету, дотримання нею в повсякденному житті норм народної моралі, сімейно-побутової культури, розвитку національної психології та характеру.

Таким чином, національні почуття входять до групи вищих почуттів. Через них виявляється емоційне ставлення молодшого школяра до самого себе, до навколишнього світу, до людей, до Батьківщини, до національних цінностей. Вони пов'язані з розвитком чітких і зрозумілих уявлень про етичні категорії; з формуванням емоційної чутливості, здатності співпереживати події, реагувати на життєві ситуації, життя та проблеми людей. Це має важливе значення для формування розвиненої особистості, справжнього громадянина, патріота своєї держави.

Проведення формувального експерименту дозволило створити певну систему роботи та експериментально перевірити технологію національного виховання молодших школярів. Така робота сприяла залученню учнів до активної співпраці, вияву інтересу, бажання брати участь у різноманітній навчально-виховній роботі.

У ході експериментальної роботи були створені сприятливі умови для розкриття можливостей учнів, які оволодівали новими знаннями, вміннями та навичками, розвивали риси характеру, погляди, почуття.

Аналіз вихованості національних почуттів у молодших школярів у процесі навчально - виховної роботи проводили, враховуючи три рівні патріотичної усвідомленості (за дослідженням А. Зосимовського).

Високий рівень – рівень патріотичної усвідомленості, тобто цілковитої переконаності. Він характеризується тим, що всі головні компоненти патріотизму усвідомлюються школярем і як суспільні, і як особистісні, розуміються, стають переконанням.

Середній рівень – рівень фрагментарної патріотичної усвідомленості; це не тільки патріотичні знання, але й розуміння їхнього значення. Разом з тим більш -

менш значну частину патріотичних почуттів не перенесено у сферу його потреб.

Низький рівень – рівень мало усвідомленого засвоєння патріотичних почуттів. Дитина має прості, інформаційні патріотичні знання, але не розуміє їхнього значення для особистості та суспільства.

Як видно з експерименту, в першому розділі головний акцент робився на вирішення задач „Родинного” розділу, в другому – „Соціального”, в третьому – „Державного”, в четвертому всі отримані знання узагальнювалися.

Наше дослідження свідчить, що однієї доброї волі експериментатора та суб’єктивної готовності вчителів до виховання національних почуттів молодших школярів недостатньо, якщо їхня мета не збігається з інтересами дітей, прагненнями та поглядами батьків, вимогами школи та суспільства.

Таким чином були створені сприятливі умови, що дозволили виявити знання дітей та їхні потенційні можливості, а також сприяли формуванню в них національних почуттів, які згодом переростуть в їхні переконання й будуть спонукати до дії. За допомогою анкетування, аналізу розповідей, бесід, продуктів творчості молодших школярів, спостережень, розроблених дослідних методик ми спробували визначити динаміку розвитку національних почуттів.

Учням експериментальної та контрольної груп пропонувалося скласти розповідь про історію роду.

Учні експериментальної групи малювали родовідне дерево, розповідали про родичів, про походження та значення прізвища, про місце народження бабусі й дідуся, мами й тата, про реліквії роду, про улюблені заняття батьків, цікаві історії з життя родини. Цікаві, повні розповіді склали 44,6% респондентів експериментальної групи (високий рівень).

У результаті експерименту відбулися зміни в знаннях дітей про народні, національні, релігійні й родинні звичаї та свята. Щоб з’ясувати знання дітей, був проведений конкурс „Витоки народу – історія України”. Для змагання були дані наступні завдання: **(Додаток К)**

Кожний конкурс оцінювався за п’ятибальною системою. Команди набрали по 18 балів. Глибокі знання про зміст та значення свят продемонстрували 60,7%

дітей.

Конкурс довів, що діти експериментальної групи знають багато свят, розрізняють народні, державні, релігійні, їхню послідовність на протязі року, особливості кожного свята. Виключно важливим для нашого дослідження є те, що діти з бажанням розповідають про свята, люблять брати в них участь, розуміють значення свят для народу та України.

Змінились і відповіді респондентів на запитання „Чи ходите ви на свята до церкви?”. Наведемо приклади відповідей:

– Так, хоча треба рано вставати, але мені дуже хочеться піти.

– Так, хоча батьки кажуть, що ще малий. Я їх дуже прошу, і вони погоджуються.

– Так, це дуже цікаво й важливо для всіх людей, для моєї родини.

Але, на превеликий жаль, зустрічаються відповіді: „Батьки не ходять, я теж”.

Суттєвим є також бажання батьків брати участь у святах та прилучати до них дітей. Це можна пояснити тим, що вчителі працювали також з батьками, розповідали про значення традицій, свят, звичаїв для виховання розвиненої особистості, для зміцнення родинних коренів.

У результаті краєзнавчо-пошукової діяльності, походів, екскурсій зросла патріотична свідомість молодших школярів експериментальної групи. Вони глибше познайомилися з рідним краєм, зрозуміли, що навколишнє в деякій мірі залежить від кожного з них.

Отже, учням експериментальної та контрольної груп ми запропонували взяти участь у вікторині „Чи знаєш ти свій рідний край?”. Вона складалася з таких запитань: **(Додаток Л)**

Оскільки експериментальне дослідження обмежене в часі, не може тривати досить довго, ми не змогли зафіксувати стабільні зрушення у формуванні ініціативи, бажання здійснювати догляд за могилами та пам'ятниками пращурів, героїв війни та праці. Насамперед це пов'язано з віком дітей, дозволом ходити самостійно далеко від дому та школи. Для цього потрібен чималий час. Ми згодні з тим, що в цій справі не можна очікувати на моментальні зміни.

Вважаємо незаперечним позитивним результатом формуючого експерименту те, що молодші школярі експериментальної групи знають героїв Батьківщини, місця знаходження їхніх могил та пам'ятників, розуміють необхідність догляду за ними, вшанування пам'яті героїв.

Аналіз результатів свідчить, що понад 38,7% учнів експериментальної групи чітко орієнтуються в запитаннях, дають ґрунтовні та правильні відповіді, пов'язують з містом і Батьківщиною своє життя. Причому, в експериментальній групі цей показник вищий.

Контрольний аналіз “Родинного” розділу в цілому дав такі показники **(Додаток М)** (табл. 2.11).

Яскравим прикладом зміни бажань, прагнень та поглядів є створені дітьми експериментальної групи казки про хліб, природу (дерева, кущі, квіти). У цих творах легко побачити тенденцію переходу від егоцентризму та егоїзму до співчуття, співпереживання, здатності допомогти, працелюбства, поваги, чого, на жаль, не спостерігалось в контрольній групі.

Складаючи казки, діти використовували історію виникнення хліба, прислів'я, приказки, перекази, повір'я, легенди, уривки з оповідань та пісень. Дуже важливо, що, завершуючи казку, діти висловлювали своє особисте становлення до героїв казки, до подій.

Суттєвим показником ефективності експериментальної роботи з національного виховання молодших школярів стали відповіді на запитання „Чому дітям потрібно вчитися працювати? І чи це потрібно?“, „Чи могли б люди жити на землі й не працювати? Чому потрібно працювати?“. Відповіді свідчать, що в школярів сформувалось уявлення про користь праці для суспільства й окремих людей. Вони усвідомлюють, що без праці людина неодмінно деградує, лише праця дає можливість реалізувати себе, формує власну гідність і повагу з боку оточуючих, робить життя прекрасним. Повну й суттєву відповідь дали 98,4% респондентів експериментальної групи.

Наведемо розповідь Телегуз Ірини (4 клас). **(Додаток Н)**

Після експерименту відбулися суттєві зміни в ставленні учнів до історії

рідного краю, героїчного минулого країни, до життя прославлених земляків. Насамперед, привертає увагу загальне зростання кількості молодших школярів, які цікавляться історією міста й району, життям ветеранів Другої світової війни та прославлених земляків. Учні знають їхні біографії, якими орденами та медалями були нагороджені та за що.

Про це свідчить аналіз результатів гри – інтерв'ю. Учням було запропоновано випустити газету або журнал про історію міста та його мешканців. У ході гри кожний учень виконував певну роль. Вони були кореспондентами, оформлювачами, друкарями, знавцями історії краю. Дослідник виконував роль головного редактора, це дало змогу швидко одержати якісні результати, з'ясувати думки та знання, почути оцінки з приводу конкретної історичної ситуації, суспільного явища, його наслідків і причин. Підсумки гри-інтерв'ю дали такі показники в експериментальній групі: 38,9% високий рівень, 42,8% середній, 18,3% низький.

Виявляючи ступінь значущості якостей особистості, які характеризують вихованість національних почуттів у молодших школярів, ми запропонували учням маленький тест. Респондентам було дано 18 карток, на яких записані якості особистості. Учням необхідно було вибрати 10 якостей, які, на їхній погляд, найважливіші. Потім вони малювали драбинку з десяти сходинок і записували на кожній сходинці одну з якостей. Угорі – найважливіше, внизу – на їхній погляд, найменш суттєве (рис. 3). **(Додаток О)**

Результати тестування учнів (34,5% – високий рівень, 45,3% – середній рівень) свідчать про те, що створена нами виховна система національному вихованню допомогла національному становленню дітей. Школярі на перші місця ставлять любов до близьких, гідність, працьовитість, ініціативність. До числа національних якостей вони відносять честь, правдивість, доброзичливість, відповідальність тощо.

Аналіз знань дітей за розділом “Соціальний” в цілому дав такі результати (табл. 2.12). **(Додаток П)**

У процесі формувального експерименту значна трансформація відбулась і в

розумінні громадської активності, поняття захисту Батьківщини та гордості за неї. На запитання „Чи відчуваєте ви себе громадянином України?“, „Чи турбує вас майбутнє міста, України?“ понад 43,7% респондентів експериментальної групи дали позитивну відповідь. Наведемо деякі типові відповіді дітей: **(Додаток Р)**

Ці відповіді є свідченням вихованості патріотичних почуттів на рівні мотивації почуттів (емоцій).

Після відповідей на запитання „Як ви розумієте поняття „захист честі й гідності Батьківщини?“ та „Чи виникає у вас почуття гордості за свою Вітчизну?“ учням пропонували навести приклади.

Наведемо приклади деяких типових відповідей молодших школярів: **(Додаток С)**

Яскравим прикладом патріотичних почуттів є створені учнями висловлювання. Дітям було запропоновано закінчити висловлювання: „Якби я був чарівником...“, „Якби до мене припливла золота рибка...“. Наведемо декілька відповідей **(Додаток Т)**

Повну відповідь за цих умов дали 40,0% учнів експериментальної групи.

Залучення учнів до вивчення національної символіки **(Додаток У)** допомогло їм проіннятися національним духом, осмислити важливість процесу державотворення, усвідомити своє місце в ньому, прагнути жити для українського народу та Батьківщини.

У ході формувального експерименту значно змінилися відповіді на запитання: „Як маємо поводитися під час звучання Гімну, коли підіймають Прапор?“. Молодші школярі розуміють, що це символи держави, тому й поведінка має бути особливою (стояти треба струнко, не розмовляти, не дивитись у різні боки тощо). Повну, змістовну відповідь на запитання дали 49,9% респондентів експериментальної групи. **(Додаток Ф)**

За певний час відбулися якісні зміни в знаннях дітей, зросло почуття патріотизму. Проте в контрольній групі показники нижчі, оскільки навчально-виховна робота була загально спрямованою. В експериментальній групі динаміка зростання національних почуттів суттєва, тому що у навчально-виховній роботі

використовувалася спеціально організована система методів, прийомів, засобів, які сприяли активному включенню молодших школярів у різноманітні види діяльності.

Висновки до II розділу

У результаті констатувального експерименту було визначено рівень сформованості якостей і рис, які відбивають національні почуття та погляди молодшого школяра. Поглиблений аналіз знань учнів із національно-патріотичного напрямку засвідчує, що в них недостатньо розвинені почуття:

- пошани до національних і державних символів;
- любові до рідного краю, Батьківщини, рідної мови;
- поваги до пращурів, учителів, ветеранів війни та праці;
- інтересу до історії рідного краю, минулого країни;
- поваги до народних і релігійних традицій, звичаїв, національних і родинних свят;
- дбайливого ставлення до національних багатств, рідної природи;
- поваги до праці батьків, всього українського народу;
- гордості за свою Вітчизну;
- відповідальності, ініціативності, доброзичливості, правдивості, старанності, наполегливості тощо.

Узагальнюючи результати констатувального експерименту, ми дійшли висновку, що виховати національні почуття в молодших школярів можливо, якщо:

- розробити технологію національного виховання з використанням різноманітних форм і методів;
- розробити та впровадити програму з національного виховання молодших школярів у навчально-виховній роботі;
- підготувати вчителів до роботи з національного виховання, забезпечити їх методичною літературою, програмами та практичними розробками;
- залучити родину учнів до участі у навчально-виховній роботі школи;
- задіяти громадськість, ветеранів війни та праці, народних умільців, діячів культури;

– систематично використовувати елементи народної педагогіки, традиції національного виховання;

– створити банк творчих робіт, музеї чи куточки історії школи (села, селища, міста) як результат проведеної роботи з національного виховання.

Найефективнішими засобами, що стимулюють процес формування національних почуттів у молодших школярів в умовах навчально-виховної роботи, виявилися: бесіди про родину (маму, тата, бабусю, дідуся та інших родичів); народні та сюжетно-рольові ігри („Ласкаві слова рідним”, „Як підняти настрій мамі”, „Іду на Січ”, „Опанас” та ін.); участь у народних обрядах, релігійних та родинних святах; різні види екскурсій (краєзнавчі, на підприємства, по історичних місцях, у природу тощо); бесіди про державні та народні символи, їхнє походження тощо.

У процесі формувального експерименту суттєву роль відіграли такі форми роботи, як виготовлення учнями „Родинного альбому”, „Карти рідного села”, „Календаря українських свят” або „Видатних дат міста, країни”. В результаті такої діяльності в учнів формувалися знання про минуле родини, рідного краю, Батьківщини, а також свідоме ставлення до них.

Проведене нами дослідження довело: національні почуття, що виникають завдяки апробованим нами засобам, відіграють у житті молодшого школяра роль внутрішнього стимулятора, який є найкращим і найсильнішим двигуном його громадянського ствердження на основі природного потягу до родини, рідного міста, краю, країни та Батьківщини в цілому.

Контрольний експеримент довів, що запропонована навчально-виховна робота з національного виховання молодших школярів сприяє збагаченню внутрішнього духовного світу дитини; поширенню знань національної, громадянської та патріотичної спрямованості; усвідомленню свого національного „Я”; прагненню зробити власний внесок у збереження та розбудову Української держави.

Основні положення даного розділу представлені у публікаціях автора [15],[17].

ВИСНОВКИ

Історико-педагогічне обґрунтування сутності, структури та змісту національного виховання, результати проведеного дослідження довели, що обрана нами тема є правомірною, оскільки вона зумовлена проблемами подальшої теоретичної та практичної розробки шляхів національного виховання особистості молодшого школяра.

Вирішивши завдання нашого дослідження, ми дійшли таких висновків.

1. Ретроспективний аналіз досліджуваної проблеми в історії української педагогічної думки дозволяє стверджувати, що в усі часи, за різних соціально-політичних умов уявлення про національне виховання завжди пов'язувалося насамперед з ідеями служіння Вітчизні. Головними, незмінними рисами залишаються:

- любов до Батьківщини, відстоювання її інтересів;
- боротьба за волю, честь і славу України;
- любов до народу, родини, сім'ї;
- служіння Богові як абсолютній Правді, Красі, Справедливості;
- відстоювання та відродження рідної мови, науки, освіти, культури, мистецтва, духовних традицій народу;
- зміцнення дружби між народами.

2. Дослідження поняття національного виховання в філософській, політичній, науково-педагогічній та психологічній літературі дозволило розкрити його сутність, структуру та зміст на сучасному етапі. Під національним вихованням ми розуміємо духовно-моральний принцип життєдіяльності особистості, який характеризується відповідальним ставленням людей до рідного краю, до Батьківщини, до народу, це активна праця на благо Вітчизни, примноження її багатства, розбудова науки та культури, захист свободи та честі своєї держави.

3. Структура національного виховання, на наш погляд, виявляється в ставленні особистості: **до себе** (національна самосвідомість, честь, гідність, щирість, доброта, терплячість, чесність, порядність, суспільна активність та

ініціативність); **до людей** (толерантність, національний такт, милосердя, благородство, справедливість, гостинність, відкритість, щедрість, допомога, усвідомлення своєї належності до українського народу як його представника, відповідальність перед своєю нацією); **до Батьківщини** (віра, надія, любов, громадянська відповідальність, готовність стати на захист країни, бажання працювати для її розвитку, підносити її міжнародний авторитет, повага до Конституції та законів держави, гордість за її успіхи, біль за невдачі); **до національних цінностей** (бажання та потреба в накопиченні, збереженні й передачі родинних та національних звичаїв, традицій, обрядів; дбайливе ставлення до національних багатств, до рідної природи; сприяння розвитку духовного життя українського народу; шанобливе ставлення до національних та державних символів; почуття дбайливого господаря своєї землі).

4. Одержані теоретичні та науково-методичні висновки переконують, що етап раннього етнічно-територіального самоусвідомлення (О.Вишневський) є фундаментом національного виховання і здійснюється переважно в батьківській родині та школі. Він припадає на дошкільний і молодший шкільний вік. На цьому етапі формуються національні почуття. Саме в національних почуттях відбивається ставлення особистості до своєї держави, її минулого, майбутнього й сьогодення. До національних ми відносимо:

- почуття належності до своєї держави та її народу;
- почуття гордості за успіхи держави, біль за невдачі;
- повага до історії, культури, традицій, вірувань, менталітету;
- захоплення героїчними подвигами минулого та сучасності;
- любов до рідної природи;
- шанування рідної мови, традицій, звичаїв, обрядів рідної країни;
- ностальгія при розлуці з Батьківщиною;
- неприязнь до всього антиукраїнського;
- почуття національної гідності.

5. Досліджуючи проблему національного виховання молодших школярів в процесі вивчення предметів гуманітарного циклу, ми спиралися на наукові праці

П.Ігнатенка, О.Кобрій, Н.Косаревої, Л.Крицької, В.Кукушина, В.Поплужного, Г.Пустовіта та інших учених, на основі чого створили певну систему навчально-виховної роботи, розкрили її мету, завдання, закономірності, принципи, зміст, форми та методи, що сприяли поглибленню й закріпленню знань, яких діти набувають на уроках, розвитку громадянських якостей, накопиченню соціального досвіду, розвитку національних почуттів.

6. У констатуючому експерименті було розроблено критерії національного виховання. Показники критеріїв віднесли до трьох розділів: родинного, соціального, державного, що у своїй сукупності складають зміст національного виховання, яке в реальній практиці реалізується не повною мірою. Експериментальні показники складових розділів на цьому етапі дуже низькі.

7. Створена нами педагогічна технологія національного виховання, її мета, принципи, компоненти, напрями, методи, форми, загальнодидактичні критерії сприяли розкриттю змісту навчально-виховної роботи. Завдяки цьому було максимально активізовано діяльність молодших школярів національного спрямування.

8. Найефективнішими формами організації навчально-виховної роботи з національного виховання є: екскурсії та походи (краєзнавчі, на підприємства, по історичних місцях, в природу тощо), бесіди, зустрічі з відомими людьми (героями війни та праці, народними умільцями, державними діячами тощо), свята (сімейні, народні, релігійні, державні), виставки, конкурси, вікторини, створення музейних експозицій, догляд за могилами, надання допомоги членам родини, ветеранам, людям похилого віку, дітям-сиротам тощо. Виявилось доцільним використання розроблених форм: виготовлення “Родинного альбому”, карт “Пам’ятні куточки міста”, календаря “Видатні дати міста, країни”; туристко-краєзнавча експедиція “Моя Батьківщина – Україна”; конкурси на кращого знавця народної пісні “Пісня – душа народу”; проведення інформаційних хвилин “Життя Батьківщини”, “Вісті України”.

9. За результатами проведеного дослідження нами було розроблено методичні рекомендації вчителям та організаторам навчально-виховної роботи щодо

виховання національних почуттів молодших школярів, рекомендовано змістовне та методичне забезпечення цього процесу; перевірено ефективність розробленої нами програми національного виховання молодших школярів.

10. Порівняльний аналіз констатуючого та контрольного експериментів засвідчив динаміку зростання національних почуттів молодших школярів у навчально-виховній роботі, значне підвищення рівня їхньої сформованості, підтвердивши висунуту нами гіпотезу. Апробована технологія національного виховання в ході формуючого експерименту показала, що така робота позитивно впливає на виховання національних почуттів в молодших школярів.

Проведене дослідження, безумовно, не вичерпує всіх проблем, пов'язаних з національним вихованням. Подальшого дослідження потребують: підготовка вчителів, вихователів груп подовженого дня, керівників виховної роботи до організації діяльності з національного виховання в навчально-виховному процесі початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Бех, К. Чорна // Світ виховання. – 2007. – № 1 (20). – С. 23–34.
2. Богданова О.С., Калінін О.Д. Зміст і методика етичних бесід з молодшими школярами. - М.: Просвещение, 1982. - 160 с.
3. Васильєва З.М. Моральне виховання учнів у навчальній діяльності. - М.: Просвещение, 1978. - 235 с.
4. Венгер Л.А., Мухіна В.С. Психологія. - М.: Просвещение, 1988.
5. Волков Г.М. Етнопедагогіка: Учеб. для студ. середовищ. і вищ. пед. навч. закладів. - М.: Видавничий центр «Академія», 1999. - 168 с.
6. Гуцан Л.А. Гра як засіб виховання у молодших школярів позитивного ставлення до трудових традицій і звичаїв //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – Тернопіль: Тернопільський державний педагогічний університет, 2002. - №7. - С. 24 - 29.
7. Гуцан Л.А. Етнодизайн українських трудових традицій і звичаїв //Початкова школа. - 2003. - № 6. - С. 18 - 19.
8. Гуцан Л.А. Автентична основа трудового виховання молодших школярів //Початкова школа. - 2004. - № 7. - С. 53 - 55.
9. Гуцан Л.А. Теоретичні аспекти виховання у дітей позитивного ставлення до праці на основі традицій і звичаїв українського народу //Теоретико - методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць Інституту проблем виховання АПН України. - К.: Інститут проблем виховання, 2002. - С. 280 - 283.
10. Гуцан Л.А. Виховання в учнів молодшого шкільного віку позитивного ставлення до народних традицій в урочний та позаурочний час //Матеріали міжнародної науково - практичної конференції „Соціально - педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу”. - Київ: РНЦ „ДІНІТ”, 2003. - С. 187 - 191.
11. Гуцан Л.А. Виховання позитивного ставлення молодших школярів до праці на основі традицій і звичаїв українського народу //Педагогічне управління

професійним самовизначенням учнівської молоді: Методичний посібник / За редакцією М.П. Тименка. - К.: Інститут проблем виховання АПН України, 2001. - С. 153 - 158.

12. Гуцан Л.А. Ціннісні орієнтації молодших школярів - шляхи та засоби їх формування // Сучасні проблеми виховання і соціально-педагогічної реабілітації дітей: Збірник наукових праць Інституту проблем виховання АПН України. - К.: Інститут проблем виховання, 2003. - С. 71 – 78.

13. Гаршук С.М. Розвиток мислення і мовлення молодших школярів засобами народних джерел // Науковий вісник Миколаївського державного педагогічного університету: Зб. наук. пр. – Вип. 3. – Миколаїв: МДПУ, 2000. – Т. 2. – С. 44-54.

14. Гнатюк В. Національне виховання як складова у побудові громадянського суспільства / В. Гнатюк // Світ виховання. – 2004. – № 1. – С. 33–36.

15. Довбня Ю.В. Дидактичні ігри як засіб національного виховання молодших школярів у хореографічній діяльності / Ю.Довбня // Педагогічний альманах : збірник праць молодих науковців [Електронне видання] / відп. ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. – Вип. 1. – с. 71-74.

16. Довбня Ю.В. Шляхи та засоби національного виховання в початковій школі / Ю.Довбня // Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої Дню початкової освіти, м. Ніжин, 19 жовтня 2018 р. / за заг. ред. Є. І. Коваленко, упоряд. Н. В. Білоусова. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018.. – С. 81-83.

17. Довбня Ю.В. Шляхи та засоби національного виховання в початковій школі / Ю.Довбня // Педагогічний альманах : збірник праць молодих науковців [Електронне видання] / відп. ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. – Вип. . – с.40-47.

18. Дроб'язко П. І. Українська національна школа: витоки і сучасність / П. І. Дроб'язко. – К. : Академія, 2007. – 184 с.

19. Джиббс Д., Бесінджер К., Фуллер Д. Моральна зрілість: діагностика розвитку соціоморальної рефлексії // Розвиток особистості. - 1997. - № 1.

20. Запорожець А. В. Вибрані психологічні праці. У 2х т.. М.: Наука, 1986.

- 21.Зеленкова І.Л., Беляєва Є.В. Етика. Навчальний посібник та практикум. - Мінськ, 1997.
- 22.Каїров І.А., Богданова О.С. Азбука морального виховання. - М.: Просвещение, 1975. - 319 с.
- 23.Каїров І.А., Богданова О.С. Моральне розвиток молодших школярів у процесі виховання. - М.: Просвещение, 1979. -189 С.
- 24.Константинов Н.А., Мединський Є.М. Історія педагогіки. - М.: Просвещение, -1982 .- 445с
- 25.Курган Г.І. Процес засвоєння моральних принципів і забезпечення моральності поведінки / / Моральний вибір / Под ред. А. І. Титаренко - М.: Педагогіка, 1980. - С. 155-172.
- 26.Лапіна Т.С. Проблеми індивідуальної моральності / / Мораль і етична теорія / Під. ред. О.П. Целікової. - М.: Просвещение, 1974. - С. 106-143.
- 27.Леонтович К.Ф. Стадії морального розвитку особистості, стиль поведінки і художній смак / / Психологічні механізми регуляції соціальної поведінки / Под ред. М.І. Бобнева, Є.В. Шорохової. - М.: Наука, 1979.
- 28.Лихачов Б. Педагогіка курс лекцій. - М.: РАО, 1999. - 463 с.
- 29.Любіцина М. І. В.А. Сухомлинський про виховання дітей. - Л., 1974.
- 30.Макаренко А.С. Соч. т.5. - М.: Учпедгиз, 1960.
- 31.Маринко І.С. Моральне виховання школярів. - М.: Просвещение, 1969. - 310 С.
- 32.Маринко І.С. Основи процесу морального виховання школярів. - М.: Просвещение, 1980 .- 181 с.
- 33.Матюхіна Н.В. Михальчик Т.С. Психологія молодшого школяра. - М.: Просвещение, 1976. - 207 с.
- 34.Мартюк І. В. Національне виховання: теорія і методологія / І. В. Мартюк. – К., 2005. – 102 с.
- 35.Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки Режим доступу http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf
- 36.Непомняща Н. І. Становлення особистості дитини 6-7 років. - М.: Ексмо,

1992.

37.Обухова Л.Ф. Дитяча (вікова) психологія. - М.: Російське педагогічне агентство, 1996.

38.Ожегов С. І. Словник російської мови. - М.: Знание, 1989.

39.Особливості психологічного розвитку дітей 6-7-річного віку // Під. ред. Д. Б. Ельконіна, А. Л. Венгера. М.: Педагогіка, 1988.

40.Паршук С.М. Національне виховання в духовному розвитку майбутніх учителів // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Зб. наук. пр. – Вип. 11-12. – Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2002. – С. 117-122.

41.Паршук С.М. Історія розвитку ідей народного виховання // Науковий вісник Миколаївського державного університету: Зб. наук. пр. – Вип. 5. – Миколаїв: МДУ, 2003. – С. 329-334.

42.Паршук С.М. До питання національного виховання в початковій школі // Вересень. – № 3-4 (29-30). – Миколаїв. – 2004. – С. 103-107.

43.Паршук С.М. До проблеми підготовки студентів педагогічних факультетів до національного виховання учнів // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського: Зб. наук. пр. – Вип. 10. – Миколаїв: МДУ, 2005. – С. 100-106.

44.Паршук С.М. Використання народної творчості у підготовці майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів // Наукові записки: Зб. наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. LVIII (58). – С. 73-77.

45.Паршук С.М. Підготовка майбутніх вчителів до виховання дітей // Проблеми розвитку педагогіки вищої школи в ХХІ столітті: теорія і практика / Матеріали всеукр. науково-практ. конф. – Ч. 1. – Одеса: НДРВВ ОЮіНУВС, 2002. – С. 119-122.

46.Паршук С.М. Місце народної творчості у вихованні молодших школярів // Пріоритетні напрямки розвитку професійної освіти: Матеріали Міжнар. науково-

практ. конф., 10-11 жовтня 2002. – Ч. 2. – Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2002. – Вип. 10. – С. 55-59.

47. Паршук С.М. Аналіз стану підготовки вчителів початкової школи до національного виховання учнів // Оновлення змісту та формування дошкільної і початкової освіти України: Матеріали Всеукр. науково-практ. конф. – Миколаїв, 2003. – С. 95-97.

48. Паршук С.М. Підготовка студентів до реалізації ідей В.О.Сухомлинського про роль народної творчості у національному вихованні дітей // XI Всеукраїнські педагогічні читання „Василь Сухомлинський і сучасність: особистість у навколишньому середовищі”: Зб. наук. пр. – Вип. 8. – Миколаїв: МДУ імені В. О. Сухомлинського, 2004. – С. 291 – 295

49. Піаже Ж. Судження і міркування дитини. - СПб: Союз, 1997.

50. Раншбург Й. Формування і розвиток моралі / / Раншбург Й., Поппер П. Секрети особистості: Пер з угор. - М.: Айрис-пресс, 1983.

51. Сухомлинський В.А. Як виховати справжню людину. - Київ, 1975. - 273 р.

52. Свядковський І.Ф. Моральне виховання. - М.: Просвещение, 1972. - 144 с.

53. Титаренко В. Моральне виховання в сім'ї // Культура сімейних відносин. - М.: Просвещение, 1985.

54. Фрадкін Ф., Плохова М. Виховання у сім'ї та школі: погляд крізь десятиліття // Виховання школярів. - 1993. - № 6.

55. Харламов І.Ф. Моральне виховання школярів. - Иркутськ, 1983. - 158 с.

56. Хвостов А.А. Діагностика індивідуальної моралі: проблеми і перспективи / / Розвиток особистості. - 1998. - № 3-4. - С. 62-82.

57. Хрестоматія з дитячої психології / / Під ред. Г. В. Бурменской. - М.: Владос, 1996.

58. Червінська І.Б. Методика виховної роботи в початковій школі: теорія і практика: навчально-методичний комплекс. – [для студ. вищ. навч. закл.] / І.Б. Червінська. – Івано-Франківськ: В-во Симфонія Форте, 2013. – 332 с.

59. Чернокозов І. Професійна етика вчителя. - Київ, 1988

60. Шпеман Р. Основні поняття моралі: Пер. з нім. - М.: Аспект, 1993.

61.Штольц Х., Рудольф Р. Як виховати моральну поведінку?. -М.: Освіта, 1986. - 80 с.

62.Ельконін Д. Б. Вибрані психологічні праці. М.: Просвещение, 1989.

63.Якобсон С. Г. Психологічні проблеми етичного розвитку дітей. - М.: Просвещение, 1984.

64.Якобсон С.Г. Становлення психологічних механізмів етичної регуляції поведінки / / Психологія формування і розвитку особистості / За ред. Л.І. Анциферова. - М.: Просвещение, 1981.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 2.1. Рівні сформованості почуттів у молодших школярів

Показники національної вихованості	Ознаки вияву рівнів вихованості		
	Високий	середній	низький
1	2	3	4
1. Пошана до національних і державних символів	Знає та шанує національні державні символи. Виявляє інтерес до історії їхнього походження. розуміє їхнє значення для країни й народу. знає й виконує правила поведінки щодо гімну та прапора.	Знає та шанує державні символи. Частково виявляє інтерес до історії їхнього походження. Знає правила поведінки щодо гімну та прапора, виконує їх після нагадування.	Знання про національні й державні символи поверхневі. Інтересу до історії їхнього походження не виявляє. Недостатньо знає правила поведінки щодо гімну та прапора й не виконує їх.
2. Інтерес до історії рідного краю, героїчного минулого країни, до життя прославлених земляків.	Виявляє інтерес до історії рідного краю, до своєї Вітчизни, до їхнього минулого. З бажанням цікавиться життям прославлених земляків – ветеранів війни та праці. Знає їхні подвиги, розуміє значення цих подвигів для села та країни.	Не завжди виявляє інтерес до історії рідного краю, до своєї Вітчизни, до їхнього минулого. Коли необхідно, цікавиться життям прославлених земляків – ветеранів війни та праці. Знає їхні подвиги, замислюється над значенням цих подвигів для села та країни.	Не виявляє інтересу до історії рідного краю, до своєї Вітчизни, до їхнього минулого. Не має бажання цікавитися життям прославлених земляків – ветеранів війни та праці. Знає про подвиги героїв, але не замислюється над значенням цих подвигів для села, країни.
3. Любов до рідного краю, до рідних місць, рідної мови	Знає, що край, місто, село, вулиця, дім, школа – це Батьківщина. Виявляє гордість за свій народ, за Україну. Турбується про Батьківщину, шанує її. Виявляє активність у справах школи та села. Любить рідну мову, виявляє бажання розмовляти українською мовою, доводить необхідність її	Знає, що край, місто, село, вулиця, дім, школа – це Батьківщина. Турбується про Батьківщину. Іноді виявляє активність у справах школи та села. Шанує рідну мову, після нагадування розмовляє українською мовою. Знає про походження мови.	Знає, що край, місто, село. Вулиця, дім, школа – це Батьківщина, але не виявляє бажання поглибити знання. Не виявляє активності у справах школи та села. Розмовляє українською мовою з необхідності. Не цікавиться походженням української мови.
	Вивчення. Знає про походження		

	української мови, про творчість українських письменників.		
4. Чемне ставлення до батьків, старших у сім'ї, вчителів.	Дбайливо ставиться, шанує рідних і близьких людей. Виявляє інтерес до історії родини, знає коріння сім'ї. піклується про людей, які його оточують, поважає старших, допомагає тим, хто потребує допомоги.	Дбайливо ставиться до рідних і близьких людей, шанує їх. Інколи виявляє інтерес до історії родини, недостатньо знає коріння сім'ї. піклується про людей, які його оточують, поважає старших, не завжди допомагає тим, хто потребує допомоги.	Не шанує рідних і близьких людей. Не виявляє інтересу до історії родини, до коріння сім'ї. інколи виявляє турботу про оточуючих його людей.
5. Пошана до пращурів, до героїв Батьківщини, знання місць знаходження могил та пам'ятників, догляд за ними.	Виявляє інтерес до історичних пам'яток, поховань предків, збирає предмети минувшини. Доглядає за могилами пращурів, героїв села. Бере участь у пошуковій роботі, пов'язаній з історією села, героями та їхніми вчинками; у веденні літопису героїчних подій на території району, села.	Виявляє інтерес до історичних пам'яток, поховань предків. Бере участь у догляді за могилами пращурів. Інколи бере участь у пошуковій роботі, пов'язаній з історією села, героями та їх вчинками.	Рідко цікавиться історичними пам'ятками, похованнями предків. При наявності контролю з боку дорослих бере участь у догляді за могилами пращурів, героїв села. Не виявляє бажання брати участь у пошуковій роботі.
6. Пошана до народних релігійних традицій, звичаїв, національних і родинних свят та дотримання їх.	Дотримується народних, релігійних та родинних звичаїв, традицій, свят. Бере участь у їхньому святкуванні. Цікавиться народними прикметами, легендами, повір'ями. Знає історію виникнення свят, їхнє значення в житті людей. Знає колядки, щедрівки, колискові пісні, народні ігри та забави, любить їх виконувати.	Шанує народні, релігійні та родинні звичаї, традиції та свята. При наявності спонукання бере участь у їхньому святкуванні. Не завжди цікавиться народними прикметами, легендами, повір'ями. Знає історію виникнення свят, не приділяє їм уваги. Знає колядки, щедрівки, колискові пісні,	Знає народні, релігійні та родинні звичаї, традиції та свята, але не дотримується їх, не надає їм великого значення. При наявності спонукання та контролю з боку вчителів і батьків бере участь у їхньому святкуванні. не цікавиться народними прикметами, легендами, повір'ями. Не цікавиться історією свят, зневажає їх значення. Знає деякі колядки, щедрівки, народні ігри, при необхідності може виконати.

		народні ігри та забави, виявляє до них інтерес.	
7. Дбайливе ставлення до національних багатств, рідної природи, до праці батьків та українського народу.	Дбайливо ставиться до національних багатств, знає про їхнє значення для людей. З повагою ставиться до праці батьків та інших людей. Виявляє працьовитість, дисциплінованість, увагу до своїх обов'язків. Шанує та поважає працю селян, найдорожче, що є в людини – хліб. Дбайливо ставиться до природи, виявляє бажання допомагати дорослим зберігати її.	Дбайливо ставиться до національних багатств, знає про їхнє значення для людей. З повагою ставиться до праці батьків та близьких людей. Не завжди виявляє працьовитість, дисциплінованість. При наявності спонукання виконує свої обов'язки. Розуміє значення праці селян. Дбайливо ставиться до природи, але не завжди виявляє бажання допомагати дорослим зберігати її.	Байдуже ставиться до національних багатств. Розуміє значення праці батьків та інших людей. Не виявляє працьовитості, дисциплінованості. Виконує доручення при наявності контролю з боку дорослих та однокласників. зневажає працю селян. Байдушій до природи, не має бажання допомагати дорослим зберігати її.
8. Громадська активність, поняття про захист честі та гідності Батьківщини, гордість за свою Вітчизну.	Виявляє ініціативу та самостійність у боротьбі з порушниками дисципліни. Виконує вимоги колективу, дотримується правил та норм поведінки, вимагає того ж від інших. Розуміє відповідальність за свої вчинки. Поважає свою Батьківщину, свій народ, розуміє значення захисту честі й гідності Вітчизни.	Підтримує боротьбу з порушниками дисципліни. Намагається виконувати вимоги колективу, дотримується правил та норм поведінки, але не вимагає того ж від інших. Не завжди усвідомлює відповідальність за свої вчинки. Поважає свою Батьківщину, свій народ, недостатньо розуміє значення захисту честі й гідності Вітчизни.	Допускає відхилення від правил і норм поведінки, потребує додаткового контролю з боку дорослих, товаришів. Не завжди виконує вимоги колективу, винятково бере участь у громадських справах, що організовуються в колективі. Не надає значення захистові честі й гідності Батьківщини, українського народу.
9. Уміння виявляти волю, доброзичливість,	Виявляє волю, доброзичливість,	Не завжди виявляє волю,	Не виявляє волю, доброзичливість,

правдивість, старанність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, самостійність, творчу активність, почуття відповідальності та інші.	правдивість, старанність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, самостійність, творчу активність, почуття відповідальності та інші.	доброзичливість, правдивість, старанність, творчу активність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, самостійність, почуття відповідальності та інші.	правдивість, старанність, ініціативність, працьовитість, наполегливість. Самостійність, творчу активність, почуття відповідальності та інші.
--	--	---	--

Додаток Б

Модифікована анкета «Навіщо потрібно працювати»

Вибери три з наведених нижче потреб та оціни їх за такою шкалою „3” – найбільш бажана, „2” – бажана, „1” – не дуже бажана.

2. Заробити купу грошей.
3. Мати гарні іграшки.
4. Бути модним.
5. Допомогати рідним.
6. Стати майстром на всі руки.
7. Бути знаменитим.
8. Щоб процвітала Батьківщина.
9. Щоб міг подорожувати.
10. Нагодувати бідних.
11. Щоб усім людям краще жилося.

Свій варіант відповіді.

Додаток В

Картки «Що означає любити батьківщину»

На картках були такі висловлювання:

- працювати на благо Батьківщини;
- любити рідний край;
- любити своїх рідних і близьких людей;
- гарно вчитися, бути дисциплінованим;
- бути відповідальним;
- захищати честь і гідність Батьківщини;
- дотримуватись норм і правил, які прийняті в суспільстві;
- дбайливо ставитися до природи;
- не брати участі в громадських справах;
- жити під гаслом „Кожний сам за себе”;
- не звертати уваги на старих і немічних людей;
- зневажати національні й державні символи;
- не цікавитись історією, кому це потрібно;
- зневажати українські народні традиції, звичаї;
- знищувати дерева, забруднювати місцевість;
- зневажати працю інших.

Додаток Г

Приклади експериментальних бесід

Бесіда „Мої ріднесенькі мама й тато”.

Мета. Виховувати любов і шанобливе ставлення до матері та батька. Розширювати

духовний світ дітей. Учити виявляти увагу до рідних.

Хід бесіди. З перших днів нашого життя нас завжди опікують рідні люди – мама й тато. Вони співають перші колискові пісні, розповідають казки, знайомлять з навколишнім світом. З ними ми вчимося ходити, вимовляти перші слова, слухати й пізнавати навколишній світ.

Ми повинні завжди пам'ятати про своїх маму й тата. При першій нагоді допомагати їм, говорити з ними, пригортатися до їхніх натруджених рук.

Дітям до своїх батьків треба завжди звертатися на Ви. Цим самим ви засвідчите свою велику повагу до них.

Потім пропонуємо дітям розповісти про їхніх маму й тата. Допомагаємо дітям додатковими запитаннями: “Як звать твоїх батьків? Де ви живете? З якої родини походить мама? тато? Де працюють батьки? Які улюблені заняття твоїх батьків? Як ти звертаєшся до своїх батьків? Чи є в сім'ї спільне захоплення? За що ти любиш своїх батьків?”.

Бесіда „Мої любі бабуся й дідусь”.

Мета. Виховувати любов і повагу до старших членів родини – дідусів і бабусь. Формувати чуйність, милосердя, доброту. Вчити поважати життєвий досвід членів родини, прислухатися до їхніх порад, допомагати їм. Використовувати в житті народні традиції, звичаї та обряди.

Хід бесіди. В українській родині з давніх-давен існує звичай шанувати найстаріших її членів – бабусь і дідусів. Адже вони найближчі люди для вас і ваших батьків. Вони мають великий життєвий досвід, завжди розважливі, стримані, мають відповіді на всі ваші запитання, завжди здатні прийти вам на допомогу. Бабусі й дідусі найкраще знають народні та місцеві звичаї й обряди, а також є справжніми хранителями свого родовідного дерева.

Вони є першими наставниками в житті своїх дітей та онуків, їхніми справжніми порадиниками й учителями. З їхніх уст ви чуєте чарівні казки та легенди, повір'я та приказки.

Діти! Любіть своїх бабусь і дідусів! Ніколи про них не забувайте, нехай завжди витоптанною буде стежка до їхньої оселі!

Потім дослідник розповідає про своїх бабусю й дідуся та пропонує дітям скласти власну розповідь.

Додаток Д

Теми другого розділу експериментальної роботи

- Тема 1. Краю мій рідний.
- Тема 2. Найзаповітніша дума на світі – дума про хліб.
- Тема 3. Про що співає рідна земля.
- Тема 4. Дай же вам, Боже, у полі роду.
- Тема 5. Я й мій тато.
- Тема 6. Свято українського фольклору.
- Тема 7. Без труда нема плода.
- Тема 8. Свято весни в рідному краї.
- Тема 9. Рідна матінка, ясне сонечко.
- Тема 10. Великодні свята.
- Тема 11. День Матері.

Додаток Е

Теми третього розділу експериментальної роботи

- Тема 1. Стежками Батьківщини.
- Тема 2. Осінь прийшла, достаток принесла.
- Тема 3. Козацькому роду нема переводу.
- Тема 4. Різдву Христову поклонімося.
- Тема 5. Золоті руки мого тата.
- Тема 6. Мово рідна, слово рідне.
- Тема 7. Умій учитись, щоб уміти трудитись.

- Тема 8. Свято весни в Україні.
- Тема 9. Свято жінки.
- Тема 10. Великдень.
- Тема 11. Свято Матері.
- Тема 12. Зелені свята в Україні.

Додаток Є

Бесіда „Державні символи України”.

Мета. Розширювати знання про державні символи України – Герб, Прапор, Гімн та їхнє походження. Формувати національну свідомість. Виховувати патріотів рідної держави, повагу до державних символів, гордість за нашу Україну, її славне минуле.

Хід бесіди. Погляньте на карту Європи. На ній ви бачите багато різних країн. Кожна з них має свою територію, історію, культуру, мову, традиції, звичаї, вірування та символи. Україна - наша Батьківщина, розташована в центрі Європи. Вона теж має свою землю, набрану століттями культуру, історію, мову, має власні державні символи.

Кожна країна світу обов’язково має три державні символи.

– А що таке державний символ?

Державний символ – це предмет, який характеризує державу, відображає її побут, традиції, господарювання, історичне минуле, прагнення народу.

– Які державні символи ви знаєте?

– Що вони означають?

Гімн – це головна пісня, яка виконується в державі під час усіх урочистих подій (ще її називають похвальною піснею).

– Де й коли ви чули Гімн України?

Герб – розпізнавальний знак держави.

Прапор – полотнище певного кольору чи поєднання кольорів, часто з певним зображенням, прикріплене до держака чи шнура. Це офіційна емблема держави, символ її суверенітету.

– Де ви бачили Герб і Прапор України?

– Що вони відображають?

– Якого вони кольору та форми?

Герб має форму тризуба – це символ княжого роду Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Він відображає триєдність життя. Це – батько-мати-дитя, які символізують собою силу, мудрість, любов. Синьо-жовтий прапор відображає колір неба та пшеничного лану, колір хліба, зерна, що дарує життя всьому суццюму на землі; це ще й колір жовтогарячого сонця, без лагідних променів якого не дозрів би, не заколосився б життєдайний хліб на українських полях; це природна симфонія Землі, Неба, Сонця, Хліба – символу плодючості й достатку української держави. Про це дуже виразно сказано у віршах В. Крищенка:

Під синім небом України зазолотилися жита,
У чуйнім серці воєдино з’єдналася палітра та.
Бо це дано нам споконвіку –
Від прашурів жива яса –
Душею, що не любить крику,
Єднати землю й небеса.

– Який Гімн має наша держава?

– Як треба поводитися, коли звучить Гімн?

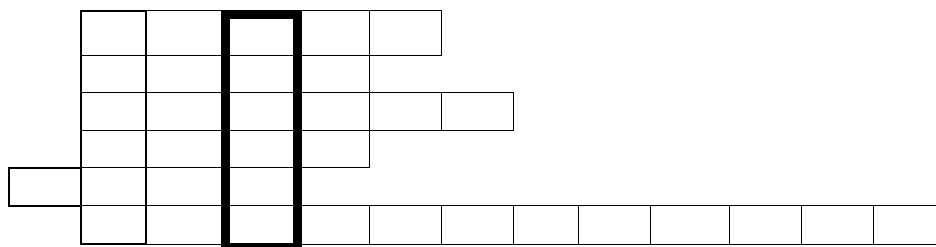
Давайте разом виконаємо Державний Гімн України.

– Що ви відчуваєте, виконуючи Гімн?

Кожен народ з повагою ставиться до своїх символів. Прапор, Герб і Гімн є нашими державними святинями, тому їх слід шанувати й берегти. Пам’ятайте це завжди, діти, та шануйте наші святині! І тоді нас буде шанувати світ!

Дуже важливим був цикл бесід про столицю нашої Батьківщини місто Київ. Представимо одну з них у скороченому вигляді.

Перевіряючи результативність виховної роботи з патріотичного виховання в цьому напрямку, ми запропонували школярам розв'язати ребус, запропонований учителем Н. Шугою, м. Рівне.

1. Установлене державною владою загальне, обов'язкове для всіх правило, що має найвищу силу.
2. Розпізнавальний знак держави.
3. Полотнище певного кольору чи поєднання кольорів.
4. Назва головного міста нашої держави.
5. Головна пісня, яка виконується в державі під час усіх урочистих подій.
6. Місцевість, де людина народилася, рідний край.

Додаток Ж

Теми виховних заходів на рік

- Тема 1. Червона калина.
- Тема 2. Хліб наш насущний.
- Тема 3. Родинні обереги в Україні.
- Тема 4. Вітаю вас, пане господарю.
- Тема 5. Тепло татусевих долонь.
- Тема 6. Ми діти твої, Україно.
- Тема 7. Народні промисли України.
- Тема 8. А вже весна скресла.
- Тема 9. І буде син, і буде мати, і будуть люди на землі.
- Тема 10. Христос воскрес – воскресла Україна.
- Тема 11. Свято Матері.
- Тема 12. Зелені свята в Україні.

Додаток З

Експедиційні заgonи туристсько-краєзнавчої експедиції “Моя Батьківщина – Україна”

- “Люби та знай свій рідний край”;
- “Національні герої України”;
- “Від роду до роду слався, країно”;
- “У боях відстояли Вітчизну свою”;
- “Про що співає рідна земля”.

Напрямок **“Люби та знай свій рідний край”** передбачав: вивчення історії свого міста (села), вулиці, біографій відомих людей, які вийшли з населеного пункту, де знаходиться школа; збір книг про рідний край; ведення літопису міста (села); опис творчості народних майстрів із біографіями авторів та оповідачів.

Напрямок **“Національні герої України”** передбачав: догляд за могилами героїв; пошукова діяльність у дослідженні невідомих сторінок історії; збирання оповідей про героїчні вчинки наших предків, яким довелося вести тяжку й виснажливу боротьбу проти чужинців, відстоювати

свою незалежність; запис розповідей старожилів про національних героїв.

Напряма **“Від роду до роду слався, країно”** передбачав: облік історичних пам’яток, поховань предків, збирання предметів минувшини, записування традицій, звичаїв, пісень, легенд, прислів’їв, різних видів народної творчості, історії українських промислів; виявлення старовинних знарядь праці; збір речей домашнього вжитку (національного вбрання – святкового й буденного, рушників, вишивок, різьблених дерев’яних виробів та ін.).

Напряма **“У боях відстояли Вітчизну свою”** передбачав: зустрічі з учасниками історичних подій та запис їхніх розповідей; упорядкування могил воїнів; ведення літопису героїчних подій на території району, села.

Напряма **“Про що співає рідна земля”** передбачав: розробку карт навколишніх полів, луків, водоймищ; дослідницьку діяльність у галузі садівництва, городництва, лісівництва, охорони природного середовища; пошук корисних копалин; збирання лікарських рослин; виготовлення гербаріїв.

Додаток І

Дитяча присяга

Ми є діти українські, хлопці і дівчата,
Рідний край наш – Україна, красна і багата.
Рідне небо, сонце ясне, місяць, зорі срібні.
Рідний народ – українці, всі до нас подібні.
Рідний прапор: злото-синій, як сонце на небі.
Ми за нього все, що маєм, віддамо в потребі.
Рідна віра – Свята трійця і Пречиста Мати.
Рідна мова – нею вчилися Бога прославляти.
Присягаєм: край наш рідний над усе любити,
Рідний народ шанувати і для нього жити...

Додаток К

Конкурс „Витоки народу – історія України”

1. Назвіть свята:
 - а) народні;
 - б) національні;
 - в) релігійні;
 - г) сімейні (перемагає та команда, яка назве якомога більше свят, дотримуючись послідовності).
2. Розкажіть історію виникнення улюбленого свята (на вибір учнів).
3. Виконайте святкові пісні, колядки, щедрівки, гаївки тощо. Під час якого свята вони виконуються?
4. Інсценуйте свято (до цього конкурсу діти готувалися заздалегідь; виконували його з урахуванням усіх правил; команда-суперник мала визначити, чи витримані правила його проведення).

Додаток Л

Вікторина „Чи знаєш ти свій рідний край?”

1. Звідки походить назва вашого міста?
2. Які історичні назви вулиць є в місті?
3. Найдавніші поселення району. Що вам відомо про їхню історію?
4. Хто з видатних людей народився в районі? Що він зробив для народу, держави?
5. Найдавніша споруда в районі. Історія її створення.
6. Які пам’ятники є в місті? На честь кого вони збудовані?
7. Що для вас означає слово “Батьківщина”?
8. Від якого слова воно походить?

9. Які ще слова-синоніми можна використати для передачі змісту цього слова?

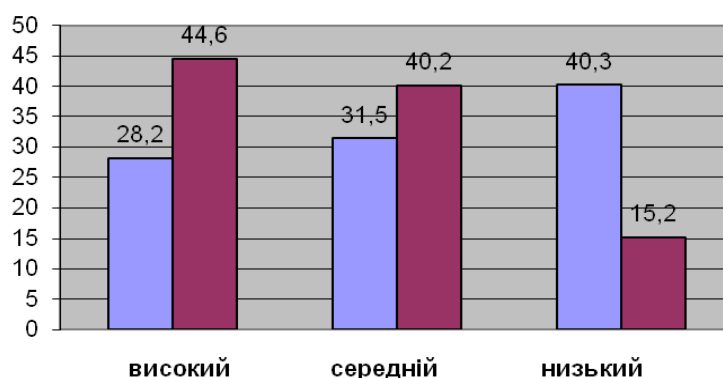
10. Назвіть столицю України. Розкажіть історію її виникнення.

Додаток М

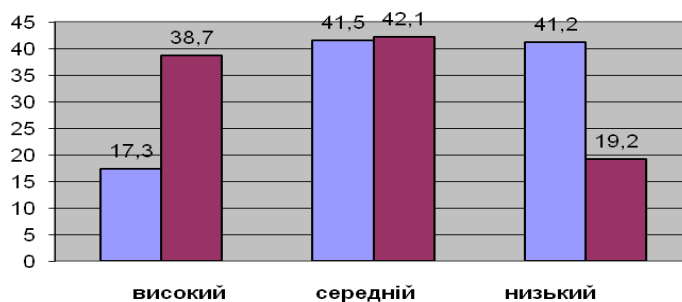
Контрольний аналіз “Родинного” розділу

Знання Рівні	Чемне ставлення до батьків, старших у сім’ї, вчителів (%)	Пошана до пращурів, героїв Батьківщини, знання місце знаходження могил та пам’ятників, догляд за ними (%)	Дотримання народних, державних, релігійних та сімейних традицій, звичаїв, свят (%)
Високий	44,6	38,7	20,4
Середній	40,2	42,1	40,3
Низький	15,2	19,2	31,3

Таблиця 2.11. Обізнаність учнів про родину та її історію

Пошана до пращурів, героїв Батьківщини, знання місце знаходження могил та пам’ятників, догляд за ними

Дотримання народних, державних, релігійних та сімейних традицій, звичаїв, свят.

Рис. 2. Динаміка росту обізнаності учнів про родину та її історію

Додаток Н

Розповідь Телегуз Ірини

Одного разу мені на день народження бабуся подарувала маленький куцик і сказала, якщо я буду дбайливо за ним доглядати, то побачу справжню красу.

Усю весну я поливала, пушила землю навколо куцика, а куцик усе ріс і ріс. Потім став справжнім куцем і розквітнув ніжними рожевими квітами. Яка то була краса!

Коли працюєш із задоволенням, обов'язково будеш щасливим.

Додаток О

Драбинка національних якостей

Рис. 3 Ступінь значущості якостей для молодших школярів, що характеризують вихованість національних почуттів

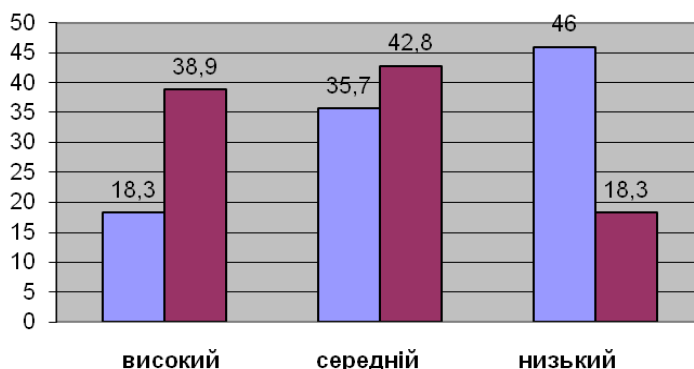
Додаток П

Аналіз розділу «Соціальний»

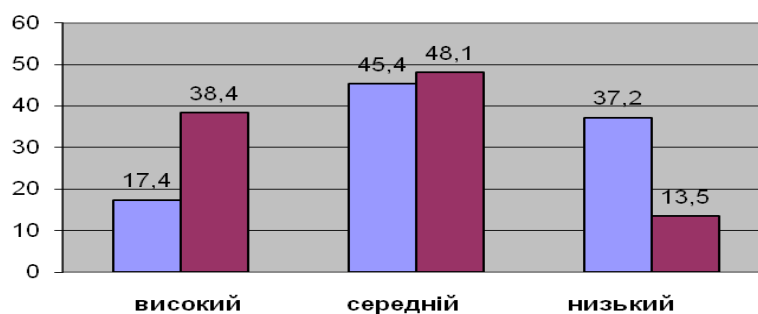
Знання Респонденти	Знання історії рідного краю, героїчного минулого країни, життя прославлених земляків (%)	Дбайливе ставлення до національних багатств, рідної природи, до праці батьків (%)	Уміння виявляти волю, доброзичливість, правдивість, старанність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, самостійність та ін. (%)

Високий	38,9	38,4	34,5
Середній	42,8	48,1	45,3
Низький	18,3	15,5	20,2

Таблиця 2.12. Обізнаність учнів в історії життя та праці земляків
Знання історії рідного краю, героїчного минулого країни, життя прославлених земляків

Дбайливе ставлення до національних багатств, рідної природи, до праці батьків

Уміння виявляти волю, доброзичливість, правдивість, старанність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, самостійність та ін.

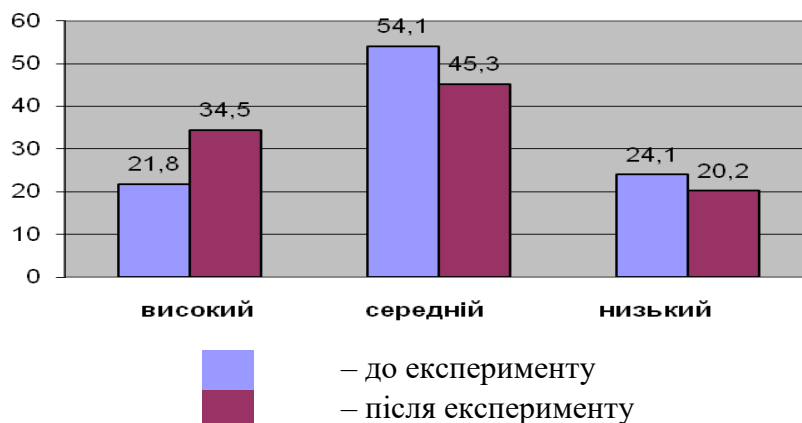

Рис. 4 Динаміка росту обізнаності учнів про історію життя та працю земляків

Додаток Р

Типові відповіді дітей на запитання „Чи відчуваєте ви себе громадянином України?“, „Чи турбує вас майбутнє міста, України?“

- Я громадянка України, бо я живу в Україні.
- Я громадянин України, бо й мама, й тато, і я народились і живемо в селі Рудня-Іванівська, а це Україна.
- Я українець, живу в Україні, значить, я громадянин України.
- Турбує, мені хочеться, щоб люди гарно працювали й моє селище було гарним, як на свято Івана Купала, щоб усі його пам'ятали.

– Турбує, мені хотілося б, щоб місто завжди було таким красивим, щоб менше вирубували лісів, щоб зберігалися місцеві традиції.

Додаток С

Типові відповіді дітей на запитання

„Як ви розумієте поняття „захист честі й гідності Батьківщини?“ та „Чи виникає у вас почуття гордості за свою Вітчизну?“

– Щоб ніхто в світі не говорив погано про мою державу, а українці захищали Україну від ворогів і терористів..

- Це значить любити й берегти свою Україну, як маму. Не дати ворогові скривдити її, а якщо потрібно, захистити від нього.

- Боротися з порушниками дисципліни.

- Добре вчитися, гарно працювати, радіти один одному.

- Дуже приємно, коли перед спортивними змаганнями або коли брати Клички змагаються, звучить гімн і підіймають прапор України.

- Коли грають футболісти, то перед початком гри звучить гімн моєї держави, футбол подобається всім. Значить, усі люди Землі чують гімн, і мені радісно.

- Гордість, тому що в Україні багато видатних, талановитих людей.

Додаток Т

Типові відповіді дітей на запитання

„Якби я був чарівником...“

„Якби до мене припливла золота рибка...“

– Якби я був чарівником, то зробив би нашу країну наймогутнішою.

– Якби я був чарівником, зробив би всіх щасливими.

– Якби до мене припливла золота рибка, попросив би вилікувати всіх хворих людей.

– Якби до мене припливла золота рибка, попросив би, щоб моя Батьківщина була сита, золота, багата й любя для всіх, щоб збулись усі мрії людей. Щоб люди нічого не боялися, як українські козаки.

Додаток У

Таблиця 2.13 Національна символіка України

Характеристика Герба України

П.І. респондента	Характеристика символу
Лавицька К.	Символ княжого роду, відбиває триєдність життя, це – батько-мати-дитя
Гломозда Я.	Знак держави, міста чи роду, символізує силу, мудрість, любов
Лавицький В.	Державний символ України. Тризуб – символ роду князя Володимира. Зображується на прапорі, монетках, печатках, документах. Символізує уособлення трьох природних стихій – повітря, землі й води

Характеристика Прапора України

П.І. респондента	Характеристика символу
Коваленко Б.	Символ держави. Відображає колір синього, чистого неба та пшеничного лану
Антоненко О.	Символ держави, організації, роду. Відображає єдність Землі, Неба, Сонця, Хліба
Ховрякова В.	Відображає колір ясного неба, цілющої води, життєдайного хліба, жовтогарячого сонця

Характеристика Гімну України

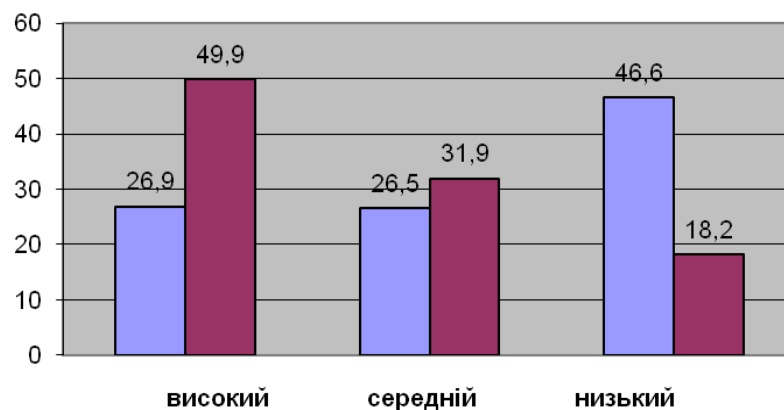
П.І. респондента	Характеристика символу
Тесленко Б.	Урочиста пісня, яка підкреслює силу, славу, волю України
Телегуз І.	Символ державної єдності й незалежності українського народу
Тетеря У.	Урочиста пісня, яка славить Україну, український народ, його єдність, завзяття, працю

Додаток Ф

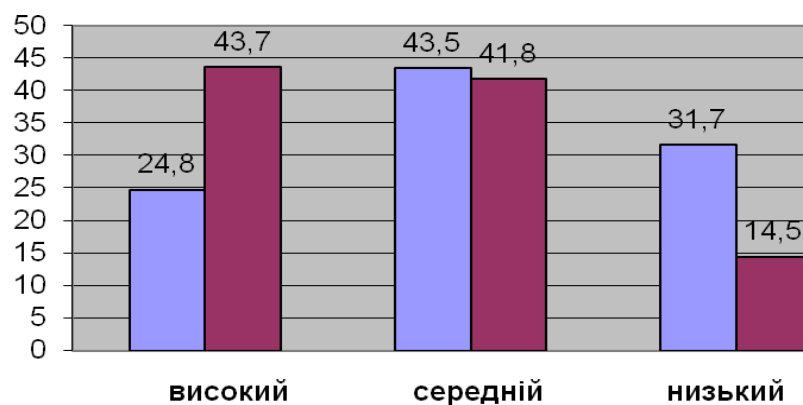
Таблиця 2.14 Обізнаність учнів про Батьківщину, державні та національні символи

Знання Рівні	Пошана до національних і державних символів (%)	Любов до рідного краю, до рідних місць, рідної мови (%)	Громадська активність, поняття про честь і гідність Батьківщини, гордість за свою Вітчизну (%)
Високий	49,9	43,7	40,0
Середній	31,9	41,8	33,8
Низький	18,2	14,5	26,2

Пошана до національних і державних символів

Любов до рідного краю, до рідних місць, рідної мови

Громадська активність, поняття про честь і гідність Батьківщини, гордість за свою Вітчизну